

A HŐSKOR

1919-1925.

Néhány dátum.

A BÉKESZERZŐDÉST 1919 júniusában írták alá, a Magyar Szövetség, amely *első ízben* testesítette meg intézményesen az erdélyi magyar politikai gondolatot, 1920 július 6-án tartotta alakuló nagygyűlését. A békeszerződés kétségtelenül új helyzetet teremtett, de az aktivitástól már elszokott magyarság csak nagy nehezen akart tudomást venni róla. Az esküt le nem tett tisztviselőket most újra felszólították eskütételre, a postások, vasutasok, akikre az államnak igen nagy szüksége volt, le is tették az esküt, bevonultak hivatalaikba, csakhamar követték őket a magyar ügyvédek is.

Politikai szervezkedésről 1920. nyár derekáig nemigen esik szó, a magyarság vezetőinek munkássága inkább közművelődési természetű. A felekezeti konferencia javaslatot tesz a kormányzatnak egy magyar egyetem felállítására Marvásárhelyen, de az Averescu-kormány ezt a tervet visszautasítja. Megalakul a magyar felekezeti tanárok egyesülete is, a kormány nem adja meg a működést. Munkába akar állani az Erdélyi Múzeum Egyesület is, legjobb szándékait elgáncsolják. Szervezetet létesítenek az erdélyi magyar színészek, de az egyesület csak úgy működhet, ha fiókja lesz a román színészegyesületnek.

Ilyen körülmények között a magyarság a szellemi és gazdasági téren óvatosan kinyújtott csápjait is visszahuzza. Legjobban szeretne a tökéletes passzív rezisztencia homályában elmerülni. Politizálni azonban mégis csak a létfenntartással jelent egyet és ennek az elkerülhetetlen megmozdulásnak első bátortalan jele, amikor politikai ötös-bizottság alakul, amelynek dr. Grandpierre Emil, dr. Paál Árpád, dr. Róth Hugó, Sándor József és Zágoni István a tagjai. Pár hét múlva határozatba is megy, hogy az erdélyi magyarságnak nemzeti keretet fognak adni. A lappangó érdekellentétek, szemléletbeli különbségek máris jelentkeznek, a szervezkedés elposványosodik, még jó, hogy a nagy ügyel-bajjal megalakított Magyar Szövetséget — amelynek első irodai helyisége egyébként a kolozsvári Unió-

páholy épülete — a kormány feloszlatja, mert maguk a szét-huzó elemek robbantották volna szét.*

Most csak dátumokról beszélünk és nem bocsájtkozunk az egyes pártmozgalmi tüneteknek szellemtörténeti taglalásába. 1922 január 14-én megalakul a Magyar *Néppárt*, február 12-én megalakul a Magyar *Nemzeti Párt*. Most már két tessék-lássék politikai szervünk is van, sőt három is, mert közben a Magyar Szövetség működését újra engedélyezik. A politikai pártok megalakulását siettette az a körülmény is, hogy ez év márciusában országos választásokat tartottak, amelyekre a magyarság is benevezett, de a magyarok jelöléseit csaknem mindenütt a legtörvénytelenebb megokolással visszautasították. Az általános választásokon egyedül *Bernády György*, volt ma-

---

* PAÁL Árpád kitérően fejti ki (A magyarság pártalakulásai, Napkelet, 1921. II. évfolyam) cikkében a politikai képviselet kifejlődésének vívódásait. A Magyar Szövetség alapeszméjének kialakításában, munkaprogrammal való ellátásában, politikai aktivitás felé irányításában legtöbb része van — úgy mond — egy néhány ujságírónak, akiket demokratizmusukért csufolni és gyanúsítani szoktak mostanában magyar társaik. Az alapeszme olyan kényszerítő erejű volt, amelyik a magyarság helyzetének passzív átérzőit is bizonyos mérvű aktivitásra ragadta. Ez a tiszteletreméltó oldal a passzivitás és a magyarság sérelmeinek belső vérzéseit magunkbafojtottan szerette volna hagyni, hogy még jobban fájjanak s a fájdalom között lobogjon és fokozódjék az átmeneti érzékenység. Csak éppen azzal nem számoltak, hogy a nemzeti eszme érvényesítéséhez az érzékenység nem elegendő erő, sőt inkább elzsbasztó és elgyötrő lélekfolyamat, amely a nemzeti eszme érvényesülését nemhogy elősegítené, hanem inkább kockáztatja. Átmeneti kilobbanásokra talán elegendő, de huzamos időn keresztül csak öngyötrésé válik.

A passzív oldal talán azt féltette, hogy az aktív oldal egymaga is hajlandó kiállni a cselekvésre s akkor a magyarság népkisebbségi törekvései e kilépéshez csoportosulnak és a kormányzat is, a népközöSÉGI fórumok is e csoportosulás akaratinylvánulásai nyomán ítéli meg a magyarság helyzetét. **A passzív oldal veszélyeztetve érezte a saját politikai súlyát** és ezért sietette a Magyar Szövetség alapeszméjét és a nyilvánosságra való kilépés hangulatát a maga számára lefoglalni és az aktív oldal cselekvést vágyát odamérsékelni, hogy mégis inkább a sérelmi politika maradjon a magyarság politizálásának a legfőbb eleme s valahogy bele ne vegyüljön a magyarság Románia politikai életének alkotó együttműködésébe. **A passzív oldal tehát burkolt passzivitást akart s a Magyar Szövetségnek aktivitást jelentő formájában is lényegében a passzivitás talajává kívánta tenni.** A tetőre vont Magyar Szövetségben a passzív oldal az „egység“ gondolatát élezte ki, mint olyan módszert, amely a magyarság politikai törekvését legjobban sikerre vezetheti. Ezzel szemben az aktív oldal a „teljesség“ eszmét hangoztatta, mint olyan követelményt, mely a Magyar Szövetséget minden magyar-nak összefogó és összegyűjtő testületeként súlyossá és igazi népkisebbségi képviseletté tudja tenni. Az együttírmelés kialakulását elválasztja az összhangtalanság, mely a cselekvés és a várakozás indulatai között ellenmondóan megnyilatkozik. Az aktivisták abban a felfogásban vannak, hogy ezt nem várni kell, (a népkisebbségi jogok tálcán kínálását), hanem ezért dolgozni, küzdeni. A romániai Magyar Szövetség most éppen ennek a fordultnak a lázában remeg. Még egyfelől belesikolt a

rosvásárhelyi főispán, került be Nyárádszeredán, a pótválasztásokon pedig *Sándor József* és *Zima Tibor*.*

Van már szerény parlamenti képviselőnk is, de ennek hangját igazán csak egy képviselőnk hallatja, le nem fékezhető makacssággal, *Sándor József*, aki remekül beszél románul, Bukarestben született és nevelkedett. A parlamenti „csoport” nem igen tud vitézkedni, a Magyar Szövetség még kevésbé, mert működését újra betiltják. *Bratianu Ionel*, aki négy évig igazgatja despota módon Románia ügyeit, tudni sem akar kisebbségi különmozgalmakról, minden önvédelmi lépésben irredentát szagol és a Magyar Szövetségben is a gyűlölt magyarországi feudális rendszer csökevényeit látja. Az elkeseredett magyarság, amelyet több gyengédséggel kellett volna kezelni, mint bármikor, most egyszerre ráeszmél a „liberális” politika erőszakának kendőzetlen voltára és bizonyára ez is hozzájárul, hogy a két magyar kisebbségi politikai párt báró *Jósika Samu* elnöke alatt egyesül. *Jósika Samu*, aki a magyar többségi életben a főrendiházi elnökséget töltötte be, kétségtelenül

---

passzivisták kínos képzelődése, hogy a pártalakulások: egységbontások és pártoskodások egymás ellen, másfelől pedig hangzik az aktivisták gyakorlati felfogása, hogy megtévesztő játék, ha a pártalakulást a pártoskodással vesszük egyértelműnek és ha egységbontás vágyával riasztjuk el egymás tenniakarását. Egység még nincs, sehol, amit megbontani lehetne. A Magyar Szövetség még halvány körvonal, amibe éppen a pártalakulásokkal kell belehoznunk az életet és a vérkeringést. Azután majd lesz egység.

* **BERNÁDY** György az erdélyi magyar közéletnek már békeidőben is kimagasló alakja. 1900—1912 között Marosvásárhely polgármestere, öt évig főispánja, megelőzőleg országgyűlési képviselő. Marosvásárhelyt középítkezéseivel ő tette naggyá, ő adta meg városi jellegét. Makacs, különutakon járó egyéniség. Minden adottsága megvolt, hogy az erdélyi magyarság hivatott vezére legyen, de pártelnöksége elé jórészt személyi akadályok gördültek. Később a Magyar Párton belüli ellenzékét ő irányítja, majd sértődötten ki is lép a Pártból. Meghasonlásának oka személyi ellentéteken kívül nyilván az is lehetett, hogy a liberális orientációnak volt a hive, de ebben is csalódnia kellett. Nagy kár, hogy *Bernády György* nem a megfelelő helyen fejthette ki ritka politikai képességeit.

ZIMA Tibor már a kisebbségi korszakot megelőzőleg az aradi Kereskedelmi Kamarának volt a főtitkára. E hivatását megosztotta az, ujságírással. Már 1902-ben az Aradi Közlöny munkatársa, 1917-től kezdődőleg az Erdélyi Hírlap főszerkesztője. Remektollú publicista, eszményei a szabadelvűség szolgálatára kötelezték. Mint képviselő, ő is tagja volt azoknak, akik a legszélesebb politikai multtal léptek be a közéletbe, szertani ellentétek választották el.

SÁNDOR József, a kisebbségi politika great old man-je. Ma 84 éves. Közéleti tevékenységének nagy korszaka már 1919-ben lezajlott. Egyike volt azoknak, akik a legszélesebb politikai multtal léptek be a közéletbe. Résztvett az Emke alapításában, e kultúregyesületnek a felszabadulásig vezetője volt. Mielőtt a román parlamentbe bekerült volna, már a magyar parlamentben is két cikluson keresztül képviselősiklott. Róla éppen úgy, mint *Bernádyról* és *Zimáról* e könyv során több ízben is megemlékezünk.

a tekintély elvére támaszkodik és ennek hódol az erdélyi magyarság akkor is, amikor a rákövetkező évben Jósika halála után Ugron Istvánt, a volt varsói nyugalmazott nagykövetet, teszi meg elnöknek.*

Az egyesült Magyar Párt első jelentékenyebb politikai megmozdulása 1923 októberében történt, amikor Goga Oktávián csucsai kastélyában Bratianu Ionel leghatékonyabb ellenfelével, Averescu tábornokkal megkötötte a sokat vitatott csucsai paktumot. *Ez az első alkalom, amikor az erdélyi magyarság egy többségi párttal szövetkezik a maga érdekeinek védelmére.* A paktum körül a magyarság kebelében is viharok keletkeztek. Vajjon szabad-e a magyarságnak többségi párttal „bratyizni“, nem a legtermészetesebb-e, ha harcát önállóan, vagy legrosszabb esetben kisebbségi pártokkal való szövetkezésben vívja meg? A politikai gondolat most a többséggel szemben való magatartás tekintetében kettéhasadt. A parlamenti harc gondolatkörébe beszövídik az Erdélyben lakó népek együttes fellépése a Regát ellen, a transzilvánizmusnak az a bizonyos változata, amelynek fenőkövén majd az irodalom-politika élesedik. A csucsai paktum tudatosította az egyes kisebbségi politikusokban a taktikai különbségeket. Averescunak főhívei Paál Árpád és Gyárfás Elemér, Sándor József és Kós Károly Maniuval rokonszenvezett, Bernády György, Zima Tibor, stb. az elpusztíthatatlannak látszó liberális párttal ajánlják a legeredményesebb szövetkezést. Valamelyik többségi párt árnyékába való huzódás kísértésének nehéz ellenállani a csucsai paktum után. Ha a magyarság feladja a belső önállóságának az elvét és Averescunak nyújt segédkezet, nem olyan megengedhető-e a romániai többségi pártok bármelyikével füzéri láncba kerülni? Rövidesen bebizonyosodik, hogy a csucsai paktum gyakorlati

---

* JÓSIKA Sámuel született 1851-ben, meghalt 1923-ban. A háború előtt Kolozs-megye főispánja, majd képviselője, belügyminiszteri államtitkár. Később (1895) miniszter is, 1910-ben a főrendiház elnöke. Nincs név az erdélyi kisebbségi életben, amely mögött a ferenczjózsefi korszaknak annyi személyi és tekintélybeli apportja állana, mint az ő neve mögött. Igen nagy úr, még a kisebbségi életben is. Bukását az okozta, hogy Ferdinánd király meghívóját visszaküldte. Bár egyéniségének súlya inkább nehezítette mint könnyítette vezérlő szerepét a kisebbségi életben, arisztokratikus elzárkozó egyénisége ellenére is tisztán látta a helyzetet, hajlott korban is rendkívül tevékeny volt, nehéz feladatát nem politikai becsvágyból, hanem megható áldozatkészségből vállalta.

UGRON István elnöki választásánál is a magyarság politikai szervezete egy történeti név tündöklő varázsára gondol. Ugron István 1862-ben született, most nyolcvan éves. 1887—1916-ig diplomáciai szolgálatban állott. Az összeomlás után tért haza és részt kért a közösségi politika intézésében. Elnöke volt az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, a romániai Magyar Népliga Egyesületnek pedig díszelnöke. Jelenlétét éreztetni tudta olyan közösségi megnyilatkozásokban is, amelyekben személyesen, nem volt jelen.

értéke nagyon törekeny. E korszak többségi történeti eseményei mindazt a látszatot igazolják, hogy a román többség nem őszinte a magyar kisebbség békeszerződés támogatói igényeivel szemben, fűtyül Wilsonra, törvénytelen ségre törvénytelen ségre halmoz és ami a legfájóbb pont volt, még az anyanyelv használata kérdésében sem tesz engedményt, sőt első nagyobb alkotása, az új köztisztviselő törvény nyelvvizsgára kötelezi a magyarokat. Újabb alkalom, hogy azokat a visszafogadott tisztviselőket is kihajtsák, akikre már nincs szükség. Román részről viszont minden megmakacsolást azzal indokolnak, hogy az erdélyi magyarság magatartása még ma sem lojális, nem tudja helyét, hogy hol van, nem illeszkedik be hűségesen az új állam kereteibe és 1924 júliusában Tatarescu liberális alminiszter, a nagy Ionel igen jóeszű mozgalmi-főnöke hivatalosan kijelentette, hogy a Magyar Párt egyes tagjait nem tartja alkalmasnak a két nemzet közötti konszolidáció létrejöttéhez. Ez a magyarság portájára dobott üszök azután gyűjtött is és kavarta a szenvedélyeket.

A politikai magyarságnak most már „aktív“ magatartása csupa kísérlet, tapogatózás. Kifelé, parlamenti csoportjával nem képes elég erőt mutatni, befelé nem egységes, olyan tünetek ezek, amelyek nem emelték a hatalom bírálói előtt a tekintélyünket. A kormányzatokkal szemben egészen addig az időig, amikor egyszerre tizennyolc magyar képviselő is bekerül a törvényhozásba, jórészt Sándor József folytat meg-megújuló szenvedélyességgel küzdelmet, viszont Sándor Józsefet ezek a minden hájjal megkent, rabulisztikához pompásan értő képviselők nem vették komolyan, egyrészt mert Sándor József egyénisége éppen a méltóságérzést nélkülözte, — amely például meg volt Jósika Sámuelben és az ősz Barabás Bélában, — másrészt, mert nem láttak mögötte kialakult kollektív nemzeti erőt.*

Nehéz is volt küzdelmet folytatni azzal a Romániával, amely átadta magát egy soha nem remélt földrajzi megnagyobbodás mámorának és amelyet a bojárok kormányzata zsarnokolt hosszú éveken keresztül. E regáti államférfiak gondolkodás módija idegennek tetszett még az erdélyi románok szemében is. Ez utóbbiak a maguk felfogása szerint egy más népet kizáró demokratikus rezsimről álmodoztak. A Bratianukormányznak egyik legtürelemlenebb, de legeszesebb tagja

---

* BARABÁS Béla is a „történelmi“ multnak Erdélyben felejtődött alakja. Nevét ismeri mindenki a koalíció és a függetlenségi párt évtizedes mozgalmából. Közel harminc évig volt magyar képviselő, egy időben a magyar delegáció elnöke. A háború alatt Arad főispánja, a közjogi változás után az aradi Magyar Párt elnöke és egy cikluson a román parlamentben szenátor. Teljes cselekvősséggel már nem tudott — talán éppen a központ földrajzi távolsága miatt — bekapcsolódni a kisebbségi politikába, de élete végéig résztvett minden helyi mozgalomban. Halála előtt egy-két évvel megírta figyelmet ébresztő emlékiratát.

Angheliescu volt, aki kebelbarátjával, Bratianuval együtt elvetendőnek tartotta a politikai szótárból a „kisebbség“ fogalmat és akinek magánoktatási törvényjavaslata egyike volt a legperfidebb kisebbségellenes merényleteknek. Angheliescu ki akarja irtani a nemzeti gondolatot a felekezeti iskolákból, hivatalos nyelvvé a románt teszi meg, seregestől vonja meg a felekezeti iskolák nyilvánossági jogát, a Székelyföldet átkos emlékű kultúrzonába osztja be, a névellemzés fegyverével széttöri a gyermekek iskolaválasztási jogát és olyan elkeseredéseket támaszt, hogy az erdélyi magyarság képviselői kénytelenek lesznek a Népszövetségnél panasszal élni.

Angheliescu romboló munkája a kisebbségi szellemi élet tartályait robbantotta fel. Természetes, hogy mindazok előtt, akiknek a legkedvesebb a szellemi birtokállomány megőrzésének a gondolata és akik az egyetlen fegyvert a többséggel szemben a művelődésnek kétségtelen fölényében látták, az új erdélyi műveltség megteremtésének szükségessége lebegett, mint hatásos ellenmérég a sovén román politika toxinjaival szemben. A ránehezedő súlyt az erdélyi géniusz érezte meg leginkább és nem véletlen, hogy vegetációs természeténél fogva azonnal szét-szórta gyökérzetét.*

Folyóirat-kultúra.

REJTÉLYES FOLYAMAT, ahogyan az irodalmi élet megszületik. Van benne tervszerűség is és van benne rengeteg véletlen. Folytatása annak, ami régen volt és kezdete annak, aminek irányát még azok sem tudják, akik programmszerűen elkezdtek. Azok az erdélyi írók, akiket máról-holnapra többségből kisebbségivé fokozott le a történelem, voltaképpen e fordulatban felismerni vélték azt a hivatástudatot, amely eddig hiányzott belőlük. Ha nem is jelentett „konjunkturát“ az erdélyi író számára az a körülmény, hogy erőszakkal elválták

---

* Munkánk a kisebbségi szellemi erő kifejtés nem egy munkaterületét kénytelen figyelmen kívül hagyni. Így nem foglalkozunk az iskolapolitikával, népneveléssel, tanár- és lelkészképzéssel, könyvtár ügyvel, iskolán kívüli neveléssel, a történeti egyházak roppant munkájával, a legszorosabb értelemben vett egyházi irodalommal sem. Erdély szellemi életéhez tulajdonképpen hozzá tartozik a képzőművészet és a zeneirodalom is, de ezeknek megírása is más, avatott tollra vár. A kisebbségi politika határkérdéseit, noha ez látszólagosan távolabb esik az alkotó géniusz megnyilatkozásaitól, mint a zene, vagy szobor és kép, mégis több helyen érintjük, mert egyenértékű félként szól bele a kisebbségi sorsot formáló köztudatba és mert változata az intellektuális eszközökkel megvívott és az egész népet **általánosságban** felölelő önvédelmi harcnak, éppen úgy, mint az irodalom vagy a véleményező újságírás. E könyv alapján véve szerény kísérlet: megragadni és összefüggésbe hozni azokat az **eszméket** és **mozgalmakat**, amelyek kisebbségi korunkat irányították.

a magyar élethez tartozás gyökereit és így kiküszöbölték a fővárosi irodalom konkurenciáját, kétségtelen, hogy most már minden indok megvolt kicsiben ugyanazt csinálni, amit az anyaország nagyban: folyóirat-kultúrát teremteni, felolvasó-turnékat szervezni és belátható időn belül önálló könyvkiadó vállalkozásoknak is megvetni az alapját.

Az irodalmi élet nemcsak abban áll, hogy az írók írnak és az olvasók olvasnak: e kettőt titokzatos szálak kötik össze, egyiknek alapfeltétele a másik. Magától értetődő dolog volt, hogy íróink az első pillanattól kezdve abban az illúzióban ringatták magukat, hogy amikor ők megszerezték a trianoni nagykorúságot, a kisebbségi sorsban komolyabb igényűvé válik az az olvasó közönség is, amely a boldog többségi sorsban az irodalomban csak a szórakoztató-ipar egy nemét látta. Tehát nemcsak az írókat kellett felkutatni, de fel kellett kutatni az olvasót is. A kisebbségi történelem további folyása azt mutatja, hogy könnyebb volt az előbbi munka, mint az utóbbi.

A *közönség* irodalmi nevelésének munkájában jelentékeny részt vett a napi sajtó. Végre előlépett a tárcarovat is, amelyet a multban csak magyar írók elbeszéléseinek másodközlései tölthettek ki. A napilap azonban szűkre szabott terjedelménél fogva nem volt alkalmas nagyobb irodalmi igények kielégítésére, színvonalában is az alantasabb rétegek izléséhez kényszerült. Hiába, egy napilap nem árasztja ki magából sohasem azt a magaslati levegőt, amelyet egy minden sorában irodalmi folyóirat megéreztet. A hagyományok is bizonyítják, hogy a napilapok csak mellékesen szolgálhatják az irodalmi eszmét, de „iskolát“, irányt, írói tehetségek felnevelését és egy olvasói-nemesség kitenyésztését csak a folyóirat-kultúra remélheti.

Ott, ahol a napilapok beterjesebben vették magukra az irodalomterjesztés feladatát, a folyóiratok is valamivel később születtek meg, mint azokban a városokban, amelyeknek nem voltak „országos“ napilapjaik. Így lesz érthető, hogy *az első komoly irodalmi folyóiratok nem Kolozsvárott születtek meg, hanem Nagyváradon, Aradon, Marosvásárhelyen.*

Az első trianoni irodalmi folyóirat a *Magyar Szó*, 1919 június 15-én indul meg Tabéry Géza szerkesztésében. Fehér Dezsőnek, a nagyváradai Napló szerkesztő tulajdonosának volt egy Várad Hét című képesmelléklete, ezt alakította át kétheti folyóirattá. Fehér Dezsőnek mindig voltak irodalmi ambíciói. Ő hozta Nagyváradra annak idején Ady Endrét, az ő szerkesztőségében nőttek nagyra Biró Lajos, Nagy Endre, Emőd Tamás, Antal Sándor, — e sorok írója is hálás a sorsnak, hogy a háborút megelőző években, mint szerkesztő, Ady Endre íróasztalánál dolgozhatott. Szinte természetes, hogy amikor arról volt szó: decentralizálni az irodalmat, amikor először vetődik fel a szellemi önellátás gondolata, a Holnap városa esik számításba,

ahol Juhász Gyula is tanárkodott, Krudy Gyula hírlapiroskodott, amelyet Somlyó Zoltán és egy sereg igen jónevű pesti költő énekelt meg, egy kis-Páris iránt érzett nosztalgiával. De Várad már távolról sem volt a régi. A holnaposok közül Dutka Ákos Budapestre költözött fel, Juhász Gyula Szegedre, Antal Sándor Csehszlovákiába, Emőd Tamás hasonlóképpen a fővárosba, ahol a Nagy Endre kabaréját igazgatta és Miklós Jutka, mint fényképész, ezidőtájt még mindig künt van Amerikában.

A legmarkánsabb irodalmi név a Tabéryé.

Váradról, szülővárosától csak a háború tartotta távol néhány évig. Az októberi időkben főispáni titkár, de kiheppenve állásából, a vidéki ujságírók sovány kenyerére fanyalodott. Harminc éves, de már néhány könyvsiker van mögötte. Ő írta az első magyar háborus regényt is, „Át a golgotán“ volt a címe.

De a fiatalok között itt Váradon is van néhány figyelemreméltó tehetség. Legelsősorban *Nadányi Zoltán*, aki Tabéry Gézának szerkesztőtársa a Magyar Szónál. Váradon él most Zsolt Béla is, akit mint hadbavonultat sodort ide a háború és Fehér Dezső sietett leszerződtenni. A beavatottak tudnak bizonyos *Gulácsy Irén* nevű fiatal hölgyről is, aki Szegedről került ide, Pálffy Jenő káptalan mérnöknek a felesége.* Tabérynek módjában van tehát jó lapot váradai költőkkel és írókkal is összeállítani, de ő országos lapot akar, aminthogy egy irodalmi folyóirat nem is élhet meg másképpen, csak ha az egész nyelvterületen felébreszti az érdeklődést.

Pár hónap múlva, vagy talán még hamarabb egy másik irodalmi időszaki lap is napvilágot lát Nagyváradon, a *Tavaszi*. A Sonnenfeld-nyomda adja ki és néhány mecénás áll a háta mögött. E lap is országos babérokra törekszik, siet is bevonni minden felbukkanó fiatal tehetséget. E folyóiratok kérés-életiek. A kiadók elszámították magukat. *A megfogyatkozott, igény nélküli erdélyi közönség képtelen fenntartani egy folyóiratot.* A szellemi kereslet sohasem volt egyenértékű a kínálattal és még az irodalmi virágzás idejében sem volt egyetlen folyóiratunk sem, amely erdélyi önellátásos alapon megbirkózhatott volna a feltornyosuló nehézségekkel.

De aki irodalmi folyóiratot akar csinálni, azt a jó Isten sem tudja visszatartani elvetemült szándékától. 1919-ben Marosvásárhelyen jelenik meg irodalmi félhavi folyóirat, a *Zord Idő*. Szerkesztője és kiadója Osvát Kálmán orvos. A háború alatt Marosvásárhelyen végzett katonai szolgálatot és ő is itt rekedt Erdélyben, mint Zsolt Béla. Egyébként Osvát Ernőnek, a „Nyu-

---

* „Félre az útból“ volt a címe az elbeszélésnek, amellyel Gulácsy Irén a Magyar Szó hasábjain bemutatkozott az erdélyi irodalomban. Gulácsy Kozári Gyula katonapáter, Comte filozófiai rendszerének egyik legalaposabb ismerője hívta fel Tabéry Géza figyelmét.

gat“ szerkesztőjének unokaöccse. Ugyanaz az éles elme, pallérozott műveltség, felfedező hajlam, igényesség és meg nem közelíthetőség. Kálmánnál mindez talán kevesebb hagyománnyal, nézetszilárdsággal, türelemmel és következetességgel jelentkezett, de annál több szenvedélyességgel, harcikedvteléssel és ostentatív rajongással. A Zord Idő munkatársai között a Nagyenyedről Marosvásárhelyre költözött *Berde Mária*, *Tompa László*, *Molter Károly*, *Sipos Domokos*, *Antalfy Endre* és a svájci internáltságából éppen most hazakerült *Lakatos Imre* szerepeltek sűrűn. Ez a folyóirat is egy év múlva beadta a kulcsot. Osvát nagy nehezen átengedte ujságját a Kemény Zsigmond társaságnak, amely nem tudott mihez kezdeni vele. A folyóirat azonban rövid élettartama alatt is időt adott a szerkesztőnek, hogy új tehetségeket fedezzen fel, így *Balogh Endrét*, az új erdélyi próza nagy reménységét (meghalt 1924-ben), *Sipos Domokost* (meghalt 1927-ben), *Nagy Emma* költőnőt, aki akkortájt egy marosvásárhelyi leánygimnáziumban tanított, de csakhamar elköltözött Erdélyből.*

Ezek a korán elvetélt irodalmi folyóiratok olyanok voltak, mint Maugham kazuárfái, amelyek csak arra valók, hogy a dzsungel tenyészetét, a trópusi bőség diadalát kivárják, ők maguk pedig elpusztuljanak.

Osvát Kálmán mániátikusan kísérletezett azután is folyóiratokkal, amelyeket jóformán egymaga írt. „Erdélyi levelek“, „Kalauz“, „Hétfői levelek“, „A felesleges ember“, „Repriz“ voltak lapocskáinak és zárt borítékban küldözgetett könyvmatrosainak címei. Könyveket is jelentetett meg, amelyek jórészt kiszélesedő hozzászólások voltak egy-egy időszakos erdélyi problémához. Kitűnő szatirikus, csiszolt stilisztá, tiszteletreméltóan merész és nem egyszer már enfante terribleje az erdélyi közéletnek. *A húszas éveknél és egy kicsit az egész hőskornak is egyik legromantikusabb egyénisége*. Legelső az erdélyi szélmalomlovagok között, aki nemcsak magasabbrendűnek hitte az álmat a valóságnál, de gyakorlati értékűnek is. Munkái, írói megnyilatkozásai azonban inkább gyémántsplitterek, egy ra-

---

* BALOGH Endre irodalmi tevékenysége csak egy szerény villanat volt. Első könyve (*Hajótörtek*) 1922-ben jelent meg és szerzője már 1924-ben, alig negyven éves korában elhunyt. Hasonlóképpen egész fiatalon halt meg SIPOS Domokos, a hőskor prózai irodalmának egyik legszebb reménysége. Sipos Dicsőszentmártonban élt, az impériumváltásig a közigazgatás szolgálatában. Első könyve, „Istenem hol vagy?“ kétségtelenül megmutatta a hivatott író saskörmeit. Meghatóak voltak versei melyeket halála után a Szépmíves Céh adott ki. Életrajzát Szentimrei Jenő írta meg és úgy véljük, hogy akkori érték-megállapításai ma is teljes érvényben vannak. NAGY Emma Osvát Kálmán felfedezettje Osvát ezeket írja róla lexikonában: „Egészséges lázadása — versben és prózában — igen rokonszenvesé tette irodalmi megjelenését. Magyarországra távozván, kellő kritikai támogatás híján röstelni látszik természetességét: annyi csináltság és tanultság között.“

gyogó elme játékoskristálytörései, mint befejezett alkotások. Maga az ember nyilvánvalóan *több* volt műveinél. A közlés vágyának mohóságával egy új műfajt teremtett meg magának, a konferanszot, amelynek művelésében nem hasonlítható össze senkivel. Ha előadott, mindig a legmagasabb igényekkel lépett fel, Goethéről, Tolsztojról és más hasonló témákról csevegett, de folyékony és jól betanult mondatainak hajlékonysága mögött a szókimondás könyörtelenségével. Valóságos megszállottja volt az erdélyi irodalmi ügyeknek. Orvosi gyakorlatát is teljesen elhanyagolta emiatt és amikor vezető napilapoknál munkatársai állásokat kínáltak fel neki, eldobta, mert összeférhetetlen volt, nem tűrt kritikát. Valójában éhenkorász, koplalásra szánt egyéniség, akinek egy időben nem telt már állandó lakásra sem. Mesélik, hogy vasuti szabadjeggyel a birtokában esténként Vásárhelyről Tövisre, vagy más állomásra utazott, onnan a legközelebbi vonattal visszatért és így aludta át éjszakáit. A cukrászdában bevágott sütemény volt a főétke, de azt nem azért ette, hogy jóllakjon vele, hanem hogy elrontsa az étvágyát és így megóvja magát az éhinger kísértéseitől.

Utolsó munkája, amelyet itt írt meg, Erdélyben, a három és félszáz oldalas *Erdélyi Lexikon* volt. Igazi osvátkálmáni vállalkozás. Távolról sem az Erdélyre vonatkozó ismereteink foglalata. Ahogyan ő nevezte: szerény erdélyi szótár. „Ha találkoztam erdélyi szavakkal, amelyek a háború utáni idő bábeli zürzavarában színt váltottak, megfakultak, valeurt változtattak, eredeti jelentésüket kötelességem volt helyreigazítani.“ Valóban ezt is tette: visszaállította szólamainknak igazi értékét. E szótár ismerethalmozó jellegénél fogva is hasznos volt, de ami megadta értékét: a címszavak örvén elmondott ma is találó kritika kisebbségi intézményeinkről, mozgalmainkról, szellemi elkalandozásainkról. E lexikon egyik-másik oldalán tömör kis eszmékkal találkozunk és a bírálat — mai szemmel nézve is — helyes volt. Csak akkor e mű bíráló súlyát nem értékeltük, aminthogy kellőképpen nem becsültük meg az egész embert sem, amíg itt élt közöttünk. Ennek egyik oka alighanem a hőskor szellemi garnitúrájának hirtelen felvetődő új gazdagsága. Ez követtette el velünk a fényűzést, hogy Osváttal éppen úgy ne törődjünk, mint sok mással, akiknek idealizálását és koszorús felnagyolását inkább rábíztuk egy későbbi korszakra, amely gondosan kiválogatja maga számára mindazokat, akiket szoboralapzatra kíván helyezni.

A megélni akarás parancsa ragadta ki Erdélyből, de én inkább azt hiszem: az élnetlenség. Erdély neki ösztönzést, kibontakozást, hivatást ígért, Pest kételkedésre hajló kesernyés természetét még inkább elecetesítette. Szegény Osvát Kálmán Budapesten nem tudott boldogulni sem mint orvos, sem mint író. Pár évvel ezelőtt találkoztam vele: a fővárosnál

kapott valamilyen 80 pengős szükségmunkát, ezt nyütte kóppattan, de szellemi eleganciájának és belső szabadságának minden királyi ismérvével. A nagy idők bizonyára ebből az állásából is kicseppentették.

De valahányszor néhányan az erdélyi szellem önösszeszedési kísérletére gondolunk, arra a csodálatos korszakra, amikor az erdélyi szellem légi gyökerei mégis csak megtudtak kapaszkodni, Osvát Kálmán keszeg termete, szemüvege mögül elővillanó gunyoros tekintete, szájaszélének halovány mosolya, szivarcsutkájának támadó összeszorítottsága, beszédmodorának katonás pattogó volta újra és újra szemünk elé hozza őt, aki talán leginkább megérdemli, hogy kalapot emeljünk előtte.

A hőskorban jellegzetes irodalmi lapalapítási kísérletek felütötték fejüket más városokban is. Nem beszélek az aradi Szezón, Szeptember, vagy a Szemle vállalkozásokról, amelyek csak pár számot értek meg. Figyelemreméltó kísérlet volt az Aradon élő *Szántó* György Periszkop című havi folyóirata, amelyet Nagyváradon jelentetett meg romantikus előzmények között a híres Sonnenfeld-nyomda betársulásában. Ennek történetét ő maga szebben elmondja „Fekete éveim“ emlékiratában. Ez a folyóirat a Querschnitt-nek erdélyi változata volt pazar kiállításban, képekkel. Szántó György későbbi makacs és engesztelhetetlen transzilvánizmusa akkor még csak nem is csirázott. Mint festő, az expressionizmus divatjának hódolt és amikor vaksága íróvá „rétegezte át“, úgy első műveiben, mint a „Periszkop“-ban ezt a divatos szemléletet tette át a szellemi síkra is. Az akkori európai izmusoknak a weimari Németország volt a hazája, de Erdélyben is akadt néhány fiatalember, aki ennek az irányzatnak hódolt. (Becski Andor, Becski Irén, Honti Tibor, Sipos Iván, Kiss Ida, stb.) De ezt az irányzatot csakhamar nyugaton is elseperte az idő, még kevésbé tudott gyökeret verni Erdélyben és Szántó György csakhamar elvérzett lapjával anélkül, hogy az ugyancsak Aradon élő Franyó Zoltán okult volna belőle.

Franyó Zoltán is ilyen természetű folyóiratokkal kísérletezett, a Géliusszal és az Uj Géliusszal, amelyek Európának kavargó, szociális feszültségekkel teli problemakörét igyekeztek átültetni Erdélybe is. Ez a művelt és tehetséges író — bizonyára saját hibájából — szüntelenül kallódott a romániai magyar életben. Ő is, mint Szentimrei Jenő, aktív tisztként küzdötte végig a háborút. Az októberi forradalom idején szélsőséges irányzatba keveredett, emigrálnia kellett. Bécsbe költözött, perzsául és arabul tanult az egyetemen, német könyvkiadó-vállalatot létesített, a Hellast, amelyek meglepték a közönséget, még a német nyelvterületen is, termékeinek nyomdászati szépségeivel, majd egyszerre otthagytott csapatpapot, leköltözött Erdélybe. Temesváron napilapot indít, majd

abbahagyja és megindított Géniuszaiban élesen hadakozik a már kibontakozó erdélyiesség jelszavaival. Folyóirat-vállalkozása éppen úgy megbukott, mint minden más későbbi vállalkozása is. Tehetségét és kezdeményező lendületét szétforgácsolta színgazgatásban, politizálásban, ügynökölésben, csak éppen azt nem csinálta, ami képességeinek természetéből következett. Azaz melleleg tízenhárom kötet prózai és verses fordítást jelentetett meg, írt két-három eredeti munkát is. Éppen úgy verselt magyarul, mint németül, vagy franciául. Ady verseit lefordította németre és franciára, román költőket „Rumaenische Dichter“ címmel jelentette meg, Baudelairet kiadta kétnyelvű kiadásban, folytatta Rilke fordításait, amelyeket még a háború alatt kezdett meg, fordította Faustot és külön kötetben kiadta Poe Hollójának új fordítását. E fordítások ha nem is állják ki a versenyt Babits vagy Kosztolányi fordításaival, határozottan művészértékűek és nem Franyó tehetségén, mint inkább zurnalisztikai idegességén mulott, hogy a fordítások nem tökéletesen csiszolt formában láttak napvilágot.

Könyveinek nagyrészét ő maga adta ki, Erdélyben sohasem volt kiadója. De külön élvezet volt szemlélni, ahogyan Franyó vidéki nyomdáknál tipográfiaileg meggyúrt minden könyvet és papírt, betűformában, kötésben oly remekké kényszerítette, hogy akármelyik bibliofil-termékkel felvehette a versenyt.

Minden kiválósága ellenére is, csak az erdélyi irodalmi élet margóján élt és sohasem találta meg azt a helyet, amelyet megérdemelt volna. Számosan az erdélyi közműveltség vezető egyéniségei lettek és a kisebbségi vértanuság koszorújával a fejükön tündökölnék sokkal kevesebb értelmi erő kifejtés nélkül, mint ő. Vajjon mi a magyarázata e sikertelenségnek? Hiszen személyi modora behizelgő volt, parlando-jának nehéz volt ellenállani. Csak éppen nem volt megbízható és céltalan harcba kezdett minden erdélyi szellemi áramlattal, anélkül, hogy a magáét bármilyen rövid időre hitelessé tudta volna tenni.

A Periszkópot és a Géniust azért említem meg e helyen, mert noha a hőskori mozgalomnak utolsó hullámverései és már egy másik korszakba nyúlnak át, mégis szervesen az *elindulás* folyóirat-kultúrájához tartoznak. Közben 1922. évben, tehát a váradi és vásárhelyi irodalmi folyóiratok elindítása után, de az aradi és temesvári folyóiratok elindítása előtt, jelent meg a *Napkelet*, amely levonta az eddigi folyóiratok szárnypróbálgatási tanulságait és hatalmas tőkével a háttérben, először nyújtott olyasmit, ami messze kinőtt Erdély határain. A *Napkelet*-nek olyan magas színvonala volt, mint akkortájt egyetlen magyarországi folyóiratnak sem. A *Napkelet*-ben az erdélyi magyar szellem, más magyar nyelvterületek szellemiségének képviselői, sőt az akkori emigráció írói adtak találkozót. Itt jelentek meg Gulácsy Irén, Sipos Domokos, Karácsony Benő, Nyirő

József, Makkai Sándor, Bartalis János, Áprily Lajos, Szombati Szabó István, Berde Mária, stb. legjobb írásai.

A Napkelet a Keleti Ujságot is kiadó érdekcsoportnak volt a vállalkozása. A folyóirat elgondolásához tartozott, hogy olyan politikai elmefuttatásoknak is teret engedett, amelyek terjedelmükénél fogva a Keleti Ujságban nem voltak közölhetők. A lap főszerkesztője Paál Árpád lett, szerkesztői e sorok írója és Kádár Imre, segédszerkesztője: Szentimrei Jenő. A folyóirat politikai téren szintézist keresett, kifelé és befelé lelki és társadalmi kiengesztelődést egyaránt, szépirodalmi téren pedig minden művészi értékű írásnak helyet adott, éppen a szabadelvűség szempontjaira való hivatkozással. Ritka élvezet anyaországi olvasó számára még ma is végiglapozni e gazdag folyóirat három évfolyamát. Ma már nem vevődik úgy észre, amit mi beavatottak abban az időben annyira láttunk: a lapnak *szervi* hibája, hogy négy szerkesztője akaratlanul is négyfelé húzta. Mi, szerkesztők, az írói szabadság erkölcsi követelményeiben tökéletesen egyetértettünk, de a folyóirat hangszerelése külön-külön nem elégített ki bennünket, mert végül is voltak közöttünk eszmei különbözőségek, amelyek később fájdalmasan ki is ütöztek.

Az anyaországban akkoriban a két forradalom tüzeiben elhamvadt a magasabb színvonalú irodalmi élet, így történt meg azután, hogy nem Erdélyben élő írók is szívesen keresték fel a Napkeletet. E folyóirat hasábjain jelentkezett, mint szépíró, első ízben *Márai* Sándor is novellákkal és modern francia-német versfordításaival.*

A Napkelet, mint említettem volt, a haladó szellemű magyarságnak kívánt a lapja lenni, de ugyanakkor megkísérelte, hogy a széthúzó kisebbségi magyar társadalomban, legalább a szellemi síkon hozzon össze különböző szemléletű egyéniségeket. Eklektikus volt a szónak legnemesebb értelmezésében. Ezzel a törekvésével mindenesetre új hangot ütött meg. De propagan-

---

* SZENTIMREI Jenő írja a Napkelet első esztendejéről írt beszámolójában: „A Napkelet az elmúlt esztendő alatt több, mint szárharminc magyar írot juttatott szóhoz a maga sűrűn nyomott 1408 oldalán. A kifizetett honoráriumok összege pedig meghaladja az ötvenezer lejt. Tehát a legkevésbé irodalmi szempontból nézve is, a Napkelet már magában a fennállásával óriásit lendített a magyar irodalmon. Teret, munkaalkalmat adott százharminc magyar írónak **Kolozsváron**. Keresethez juttatott százharminc magyar írot ma (1921), amikor az irodalom terén a kereseti tehetőségek a minimumra csökkentek. Irodalmi szempontból ennél is többet jelentett. Szóhoz juttatott olyan magyar írókat, akiket a viszonyok egyenesen félreállítottak, így Bartalis Jánost, Bárd Oszkárt, Kós Károlyt, Nagy Dánielt, Honti Tibort, Csíki Endrét, Nyirő Józsefet, Kemény Gábort, Endre Károlyt, Bárdos Lászlót, Gelei Józsefet, stb. A Napkelet révén jutottak az irodalomba: Finta Zoltán, Becski Andor és Irén, Papp József, Kis Ida, Halász Gyula, Sipos Domokos, Elekes Miklós, W. Földes Anna, Balázs Ferenc, Ujvári László, stb.

disztikusan is új volt, mert felismerte a pódium jelentőségét és így a közvetlen hatnitudás főeszközéhez fordult. Egyidőben felolvasó üléseket csak az irodalmi társaságok rendeztek. Ezek tevékenysége szünetelt, még kevésbé lehetett szó a Múzeum-egyesület vándorgyűlésének a megtartásáról. A kultúrcsere az egyes városok között is igen laza volt. Legfeljebb a szakmabeliek tudták, hogy egyik-másik városban kik a tollforgató intellektuelek. A Napkeletnek egyes vidéki városokban megrendezett estélyei többek voltak szokványos felolvasásoknál, — a népi élniakarás óriási méretű demonstrációjává váltak. Nem csupán azért, mert írói és előadói változatos és magasszínvonalú műsort nyújtottak, de mert a közönséggel meg tudták éreztetni, hogy a versek és novellák álarcában az elszunyadt népi erő fellármázása készül. A Napkelet gárdájával együtt jött-ment a kolozsvári Magyar Színház egy kis elit-csapata is, amely a műsor közé egy-egy egyfelvonásost iktatott. Marosvásárhely, Nagyvárad, Arad, Temesvár, a székelyföldi városok voltak a Napkelet egyes állomásai. Velünk jött mindig a nagy Szentgyörgyi István is, aki rendszerint Móricz Zsigmond Tanító úr című egyfelvonásosában lépett fel és velünk jött egy angyali operaénekesnő, a kis Lorbeer Ilona, aki egészen fiatalon hunyt el tragikus körülmények között.*

Életem soha el nem muló szép emlékei ezek a Napkelet-esték. A romantika bája lengi be utazásainkat. Csodálatos összefonódás a közönség és a szereplők között. Hirnökeiket látták bennünk egy új életfakadásnak. Szabó Jenő lelkes, Szabó Dezső bátyja, Marosvásárhelyen e szavakkal fogadott bennünket: „Marjuk egymást és kit hol érünk, marunk minden marhatót . . . Holnap Marospart minden népe utána pusztul a pusztulóknak és nincsen gátja az előntő iszonynak, ha ti nem jösztek, ti igazi jók, ti aranyat, meleget, életet hozó nekünk, miatunk való jószágos *Napkelet*.” Bizony: pironkodnunk kellett, amikor ilyen és más szavak hangzottak el egyik, vagy a másik városban, vagy a sajtóban. És még hányszor és hányszor hangzott fel erdélyi városokban és magyarországi körútainkon a

---

* Ignotus a következőket írta fejfájára:

Piccola.

Egy villanat, egy pillanat
A mosolyából mi maradt?

Egy zizzenet, egy rezzenet:
Szitakötő, Isten veled!

Egy lebbenés, egy jelenés,
Télnek sok és nyárnak kevés,

Szakadt sugár, amit beföd
A köd, a köd, a köd.

túlradó lelkesedés hangja velünk szemben, de már akkor is tisztában voltunk, hogy ez nem nekünk szólott személy szerint, hanem magának az ügynek, a kisebbségi nemzet alázatos szolgálatába beállított szellemi iparkodásnak. Aradon Krenner Miklós, Nagyváradon Tabéryék, Vásárhelyen Bernády György és az ottan élő írók, Temesváron Endre Károly, Járosy Dezső rendezték meg a Napkelet estélyeit, Dicsőszentmártonban Sipos Domokos várta Vásárhelyről becsilingelő szánjainkat a hótól szikrázó dermedt éjszakában. A szív megtelt lelkesedéssel és reményekkel. Minden egyes elindulás közelebb hozott a felismeréshez, hogy a Napkelet körül csoportosult írók nemcsak a nemzeti eszmélet tüzét tartják ébren a lelkekben, de általuk meg fog születni az *önálló* erdélyi magyar irodalom is.*

És a Napkelet 1924 tavaszán mégis megszűnt. Mi volt az oka, hogy nem tudott gyökeret verni?

A folyóirat kiadása kétségtelenül nem volt „üzleti” vállalkozás. A Napkelet éppen úgy nem tarthatta fenn magát az erdélyi közönség erejére támaszkodva, mint akármelyik hasonló természetű orgánus. Mert más a lap és más az irodalmi estély. Ez az utóbbi csak „villanat-pillanat”, a lap ellenben egy csomó, számról-számra megújuló anyagi teher. A vidéken élő derék magyar hajlandó egyszer-másszor elmenni olyan irodalmi rendezvényre, amely egyben színházi előadás is, de nem hajlandó előfizetni egy olyan folyóíratra, amely már tetemesebb összeggel terheli meg költségvetését és amelynek színvonala is, tartalma is távol áll érdeklődési körétől.

A folyóirat beszüntetésének közvetlen oka belső természetű szerkesztőségi ügy volt. A Keleti Ujsághoz leszerződött Ignotus, a Nyugat volt főszerkesztője. Nagy gazdagodás volt ez a mi számunkra. Nekünk, fiatal íróknak, pár évvel ezelőtt még elérhetetlen becsvágyunk volt, hogy a legértékesebb magyar folyóiratban Ignotus adja ki egyik vagy másik zsenjénket és ime, most úgy alakult az idő, hogy Ignotus beült egy kolozsvári vidéki lap szerkesztőségébe és máról-holnapra kollégánká lett.

Ignotus igen nagy lelkesedéssel látott a Keleti Ujság szerkesztéséhez. Szemét nemcsak ezen a lapon tartotta, de a mellékkiadványokon is, a délután megjelenő „5 órai ujság” napi-

---

* „A „Napkelet” indulása volt különösképpen az a határmegyé, amelyen túl az Erdélyben **megnyilvánuló**, innen pedig a kimondottabb erdélyi irodalmat találhatja meg az olvasó.” (Tabéry: Emlékkönyv.)

Néhány megnyilatkozás arról a társadalmi funkcióról, amelyet a Helikon betöltött: BARTALIS János: „Soha még Erdély nagymúltú földjén ilyen végtelen perspektívájú céllal nem indult lap. A Napkelet megindításával Kolozsvár egyszerre a híres német városok pezsgő életének horizontjára szökött.” ERDÉLYI László egy tanár: „A Napkelet felkészültsége gazdag, kiváló írók tömörítésére képes s nagyon hivatott az egész magyarság lelki irodalmi értékeinek képviselőjére. Aki léte ellen tör, hibát követ el s nem becsüli meg azt, ami kevés van.”

lapon és a Napkeleten. A Keleti Ujság szerkesztőségének azok a tagjai, aki némi féltékenykedési érzetek a Napkelet szerkesztőinek egyre növekvő népszerűségével szemben, úgy mutatták be a teljhatalmú Ignótus előtt a helyzetet, hogy a mellékvállalkozások szétforgácsolják a Keleti Ujság szellemi erőit és ha a Keleti Ujság sikeresen akar megküzdeni a mindinkább erősödő konkurenciával, akkor összes energiáit a főlapra kell összpontosítani. Minden ember a fedélzetre! — és erre a délutáni napilap és a Napkelet megszűnt, vele együtt a már elindított könyvkiadó-vállalkozás is, amely Szentimrei Jenő szatirikus könyvét, Kádár Imre, Bárd Oszkár színdarabjait, Balázs Béla „Isten tenyerén“ című regényét, „Belvedere“ regényemet és „Erdély vallatása“ című, sokat vitatott politikai karcolataimat jelentette meg. Megszűntek a Napkelet vasárnap délutánonként rendezett tea-délutánjai is. Fájdalom, rövidesen Ignótus, aki irodalmi vállalkozásaink „leépítése“ mellett foglalt állást, otthagyt bennünket. A román kormány a koronázásról szóló, egyébként teljesen ártatlan cikke miatt kiutasította az országból.

Abban az időben, amikor a Napkelet fénykorát érte, megjelent a *Pásztortűz* is és megjelenik még ma is. Az egyetlen folyóirat, amely évek hosszú sora alatt „nem élte ki magát“ és ma, a felszabadulás után is, meg van a létjogosultsága. Az Erdélyi Szemléből alakult át, új keresztnévét Grandpierre Emil adta. Tulajdonosa az 1920-ban megalakult Minerva irodalmi és nyomdai műintézet volt, az első nemzeti köztulajdonban álló erdélyi könyvkiadóvállalat. Igazgatósága a vezető egyházak képviselőiből és a Magyar Párt politikai tekintélyeiből alakult meg. Már kezdetben tökeerős volt, csakhamar beolvasztotta magába a dicsőszentmártoni Erzsébet-nyomdát is, amelyet Gyárfás Elemér bankja megbízásából egy író, Sipos Domokos igazgatott. A Minerva az erdélyi magyar iskolákat tankönyvekkel látta el, — ez már egymagában véve is biztosította anyagi létét, — néhány szerencsés lapalapítása is külön sikerekhez juttatta. Kiadásában jelent meg a Magyar Nép, képes hetilap is, amelyet hosszú ideig Gyallay Domokos szerkesztett.

A *Pásztortűz* szellemi irányzata már az első pilanattól kezdve adva volt, de a folytonos személyi ingadozások a szerkesztés körül a lap kibontakozásának nem váltak előnyére. Hol egy szerkesztő-bizottság állott a lap élén, hol Walter Gyula, Nyirő József, Reményik Sándor, vagy György Lajos. Állandóan az volt az érzésünk, hogy e lap nem az írók tulajdona, hanem akaratlanul is politikai eszköz. A *Pásztortűz* emancipálódása majd csak egy későbbi korszakban kezdődik el, amikor törzsgárdája kikényszeríti Gyallay Domokos szerkesztőt a lap kötelekéből és Reményik Sándor maga veszi át a folyóiratot és adja

meg azt a töretlen mértéktartó és elfogulatlan jelleget, amely oly rokonszenves Erdély minden hú fia előtt.*

Végvári.

A PÁSZTORTÚZ legnagyobb erőssége már kezdetben is Reményük Sándor volt. Reményik a békeévekben a kolozsvári egyetemen jogászodott, művészi érdeklődése inkább a zene felé vitte. Mi, akik évtársai is voltunk, nem sejtettük, hogy valaha ő lesz Erdélynek elvitathatatlanul legnagyobb lírikusa és kisebbségi életünk legnemesebb erkölcsi-szellemi értéke. Első versei a háború utolsó éveiben, gondolom az Uj Idők-ben jelentek meg. A kisebbségi sors nem találta őt gyakorlati pályára felkészülten. Szerencsére, anyagilag független volt és az összes erdélyi írók között ő huzódhatott vissza leginkább a függetlenség védősáncai mögé. Már amennyire egy olyan szabású lélek, mint Reményik Sándor visszahúzódhatik. A kisebbségi sors minden nyomorúsága, a nemzeti tragédiának minden elfojtott sikolya behatolt hozzá és rést ütött a magánosságán. Különleges lelki alkatánál fogva, magányos és tartózkodó ember, akit nem látni sehol, akitől távol állanak az ifjúkor édes bolondságai és aki már 20—30 között egy ferencendi atya önmegtartóztató áhítatos életét éli. Lelkileg Reiner Mária Rilke szerafikus költészete áll hozzá legközelebb és az ő műveiből fordítgat, amely fordítások első kötetével, a Fagyöngyökkel együtt mindjárt az impériumváltozás utáni évben megjelennek. *De még mielőtt a közönség felfigyelt volna a Reményik névre, az egész ország egy új nevet idegezett be magába, a Végvári nevet.* Reményik és Végvári azonosak voltak. Végvárinak a verseit, ezeket a vékony összegyűrt, gépen írt papírlapokat dugva adta át egyik magyar család a másiknak, erőt és vigasztalást merített belőlük. Nem egy barát veszedelmek között csempészte ki e verseket Magyarországra, ahol ugyanaz a ritka tömegérzést fölgújtó hatása volt, mint mi nálunk, talán még inkább, mert Erdélyben e versek csak igen bizalmas körben foroghattak,

---

* GYÖRGY Lajos írja „Az erdélyi magyarság szellemi élete“ című kis könyvében (1926., Budapest):

„Végzett munkájának szemléltetésére bemutatjuk az 1927. évfolyam tartalmát számokban. Ez az évfolyam hetvenegy poéta 201 versét, harminc elbeszélő 54 novelláját, ötvenkét írónak az irodalom művészete és kultúrhistoria köréből vett százegy tanulmányát közli és százkilencvennyolc rovatcikke százötven erdélyi és budapesti könyv ismertetését nyújtja. Ez elmúlt évben ez a folyóirat 53.150 példányban és 35 quart ív terjedelemben jelent meg, ami megfelel körülbelül 70 ív terjedelmű oktávalakú könyvnek. Ez a folyóirat, melynek jelentőségét az erdélyi magyar irodalmi élet megteremtésében, szervezésében és helyes irányban tartásában majd bizonyos történelmi távlat fogja igazolni és kiérdemelni, **az egyetlen magyar lap, amely megindulása óta a szét nem darabolható irodalmi egység elvén áll.**“

odaát azonban lapokban jelentették meg, iskolákban és a nyilvánosság előtt szavalták. Ösztönző hatása volt a csehszlovákiai magyar kisebbségi közönségre is. (Lásd Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra. Nyugat-kiadás.) Odaát persze nem tudták, hogy Végvári egy a Pásztortűz Reményik Sándorával.

Vajjon „irredenta“-versek voltak-e a Végvári-versek? A legkevésbé. Reményik Sándortól távol áll minden fegyveres ellenállásra irányuló buzdítás. Nem tett mást, mint megszólaltatta az erdélyi tömegeket, ösztönös művészi formába öntötte a kibeszélhetetlent, amelyet nemcsak azért volt nehéz elmondani, mert a román erőszak döbbenetes némaságra készítetett benünket, de mert mi sem szövevényesebb, mint megtalálni az érzelmek hang-zürzavarából azt az egyetlen hangot, amelynek ki kell robbannia, mert különben valamennyien elpusztulunk. Az álnéven írt versek egyébként Budapesten megjelentek könyvalakban is. Idehaza sejtették a románok is, — e költői név felbukkanása után néhány esztendővel, — hogy ki az a Végvári. Reményik Sándort azonban nem merték üldözni, nemcsak azért, mert félték attól, hogy vértanút csináljanak belőle, hanem azért sem, mert ezek a versek jogilag nem is voltak üldözhetőek. Az ellenállásra szánt és ítélkező motívumok nem voltak megfoghatók, csak etikumból érződött ki a felelősségrevonás nyugtalansága. A cenzura agyonnyomhatta volna, de miután megjelentek, már nem lehetett belekapaszkodni a „bűneibe“.

Reményik saját neve alatt megjelent versei csak egy-egy félhangban különböztek a Végvári-versektől. Később Végvárit el is temette és csak Reményik Sándor maradt meg. A Pásztortűzet a hőskorban mintegy két évig szerkesztette és a folyóiratnak munkatársai — éppen azért, mert ő szerkesztette, — hellyel-közzel ugyanazok voltak, mint a Napkeleté. Maguk a szerkesztők is át-átjárogattak egymás hasábjaira. Nyirő József, Janovics Jenő éppen olyan közel állottak a Pásztortűzhez, mint Molter Károly, Makkai Sándor a Napkelethez. Amiben a két lap különbözött, jórészt az, hogy a Pásztortűz „emigráns“ írótól egyáltalában nem közölt írást és hogy a folyóirat kisebbségi politikája és irodalom-politikája a passzivisták felé huzott.

A pódium.

A NAPKELET estéi bebizonyították, hogy a közönség szívéhez a legközvetlenebb út a pódiumon át vezet.

Hasonló estélyeket kevésbé olyan lármásan, de bizonyára bensőséges fogadtatással rendezett a Pásztortűz is. A pódium bevált, de semmiesetre sem a régi formában: reformot követelt. Nem lehetett már többé azt csinálni, amit a szép békeidőben, amikor a városháza nagytermeiben Ferencz József képe alatt

elhelyezkedett három-négy irodalmi társasági tag. Dózsa Endre jellegzetesen reszkető mozdulataival megtartotta megnyitóbeszédét — versben, Csengeri professzor úr latin fordításából olvasott fel, egy másik úr pedig háromnegyed órás távnovellát morzsolta el monoton hangon, hogy fel ne rezzentse a kávééni-kéket és nyugdíjasokat szundikáló hangulataiból.

Az idők jelét Osvát Kálmán értette meg első ízben, aki minden konferanszát bevágta, színészi módon hangsúlyozta és dolgozta ki. El a papirossal! — volt a jelszó és írónk lehetőség szerint tartották is magukat e követelményhez. A Napkelet mindig a színházat vitte magával. A színház később elmaradt, de megmaradt változatlanul az a tétel, hogy *cselekményszerűvé* kell tenni az írók bemutatkozását és valamiképpen dramatizálni kell mindazt, ami üresen elcsengő szó csupán. Az írók és költők rájöttek, hogy nekik veszélyes vetélytársuk a színész, pusztán azért, mert szaval, deklamál, játszik. Egyik-másik írónk törekedett is a külső hatások felkeltésére. Például Kádár Imre, aki a húszas években fekete orosz-ingben olvasott fel, teljesen elsötétített nézőtér előtt és csak egy villanygomb világította meg félig arcát, rejtelmes sötétségben hagyva ugyanakkor az arc másik felét. Már akkor sejteni lehetett, hogy Kádárt iparkodásai a színpad felé viszik és pár esztendő múlva találkozunk is vele, mint színpadi rendezővel.

E törekvésben természetesen volt valami irodalomellenes és az írók közül számosan tiltakoztak is e színpadias magatartás ellen, amelyet a magyar költők között Mécs László emelt a tőkély fokára. Viszont később belenyugodtak, hogy a helikoni estélyeken új rendezői fogással Bánffy Miklós az összes szereplőket az asztalhoz ültesse, miután egyszerre vonultatta be őket az emelvényre is. Megérezte, hogy valamennyi szereplőnek a látványa, tartósabb időn belül való exponálása inkább foglalkoztatja a néző képzeletét és előre megtölti várakozással, mintha szokványos módon egyik a másik után lép be, elmondja mondókáját és azután távozik.

Az erdélyi pódium az újszerűt és a meglepőt kereste. Az érdeklődés felkeltésének ingere csábította rá az előadókat, hogy a közönség színe előtt bizonyos divatos problémákról vitatkozzanak. Voltak olyan előadások a kolozsvári redoute-ban, hogy a tömeg egyrésze kiszorult a nagyteremből. Később e vitaelőadásokból formálódtak ki az irodalmi törvényszékek, a pör szokványos képviselőivel, vádlottal, ügyésszel és védővel.

Janovics Jenőnek támadt az az ötlete, hogy 1922-ben négy város íróinak részvételével *irodalmi olimpiást* rendez. Janovicsnak Szentimrei Jenő segédkezett a mozgalmas terv kivitelezésében. A kolozsvári színházban rendezték meg a nagy versenyfutást. Arad, Kolozsvár, Nagyvár, Marosvásárhely íróit hív-

ták meg szereplésre, minden városnak fenntartva egy-egy estét. A díj: ezüst kupa volt.

Észrevétlenül kialakulni kezdtek az egyes városok irodalmi életének a konturjai. A Tavasz és a Szabad Szó óta Nagyváradon „tiszaháti” irodalomról beszéltek, Vásárhely hol a székelly partikulárizmiust ápolta, hol mint „marosmenti” irodalom jelentkezett, de kissé e túl elföldrajziasodott jelzőre az aradi irodalom is jogot formált. Temesvár mint a külön bánágsági irodalom góca jelentkezett.

Az irodalmi olimpiász említett mérkőzései egy-egy város színeiben zajlottak le és ezuttal részt kértek belőle a „félhivatalos” szervek, az irodalmi társaságok is. A nagyváradiak négy váradi író egyfelvonásosát mutatták be, Parlagi Lajos színtársulatának rendezésében, az aradiak rendkívül tehetséges táncművésznőt, Éggy Gittát hozták magukkal és így tovább. Az olimpiász egyéni díjait Tabéry Géza, Osvát Kálmán, Szombati Szabó István (ez utóbbi az aradi csoportban) vitték el, a csoportversenyt pedig Marosvásárhely nyerte meg. A rákövetkező esztendőben az új olimpiászt Marosvásárhelynek, mint csoportgyőztesnek kellett volna megrendezni, de több olimpiászt — már nem emlékszem milyen okból — nem tartottak. Lehet vitatkozni, hogy az ilyen irodalmi mintavásár összeegyeztethetősége az alkotószellem méltóságérzésével, de akkori szemmel megítélve rendkívül hasznos volt, mert közönséget toborzott és egy jobb ügy iránt keltett fel érdeklődést.

Ha már itt tartunk a pódiumnál, mint a hőskori irodalmárkodás egyik jellemző tüneténél, szóljunk *Tessitori* Nóráról is, erről az igen tehetséges szavaló-művésznőről, akit szintén a hőskor termelt ki. Tessitori Nóra Kőműves Nagy Lajos hirlapírónak volt a felesége. Magyarországi, de különösen erdélyi költők tolmácsolásával örök hálára kötelezte az írókat, mert benne olyan előadó-művésznőt fedeztünk fel, aki a maga nemében egyedül állott. Nóra asszony csodálatos szorgalommal elemzte a költők verseit, szétszedte, atomizálta, napokig bibelődött egy-egy verssor értelmével és színezetével és csak évek kitarató műhelymunkája után lépett a közönség elé. Amint elomló peplonban, szőke lesimított hajával a csillagos estében szavalt az ősi református kollégium udvarán, olyan volt, mint egy antik papnő. Az erdélyieken kívül Ady, Babits, Tóth Árpád, Szent Ferenc naphimnusa szerepeltek a műsorán, egy estéjén pedig Rilke egyórás prózai remekét adta elő, mintegy bebizonyítva, hogy hosszú prózai művel is lehet a közönség idegét olyan mámoros feszültségbe hozni, mint Beethoven vagy Mozart opuszaival.*

---

* Mint szavalóművész megemlítendő GYÖRGY Dénes, Mariánumbeli tanár, aki később otthagyta állását és merő idealizmusból hosszú

A pódium, az élőszo nagymesterei voltak Barabás Béla, Krenner Miklós, Trefán Leonárd ferences és Olasz jezsuita atya, akiknek egyes szónoklatai villamoskísülést ébresztettek és szereplésük még sokáig élt a tudatban.* *Szívesen fordult a pódiumhoz az ősz Benedek Elek is, a kisebbségi hőskor egyik legtisztább jelensége. Benedek Elek, ha nem tévedek, 1921-ben költözött vissza Erdélybe, Kisbaconba. Amikor kétszázezer magyar elhagyta Erdélyt és elment vagonlakónak, Benedek elbúcsuzott kényelmes budapesti otthonától, a többségi élettől, lemondott a gondtalan megélhetés alkalmairól és hazajött Erdélybe, mert, mintha prófétai sugallat parancsolta volna, úgy érezte, hogy rá most elárvelt székely vérei között történeti hivatás vár. Sokoldalú tevékenységéről majd később fogok szólni. „Alig van magyar író — írja Tolnai Gábor „Erdélyi magyar irodalom élete“ című könyvében, — aki a székely világot olyan hathatósan vitte volna bele az egyetemes magyar köztudatba és ha most halni is jött haza, kevés olyan ember volt, aki annyit tett volna az új impérium alá került erdélyi magyarságért, mint ő“. Benedek Elek többek között székely írói csoportot szervezett s ezekkel együtt keresztül-kasul járta be Erdélyt. Az ő gárdája most már kiment a falura is, ahol a többi írók*

éveken keresztül a magyarországi iskolák önképzőkörökben szavalt erdélyi költőktől és népszerűsítette az erdélyi irodalmat. Mint a maga nemében versenytárs nélküli előadó-énekesnő Szentimreiné FERENCZY Zsizi adott élő székely balladákat és elmaradhatatlan kísérője volt az erdélyi írók anyaországi és később csehszlovákiai bemutatkozásának.

* TREFÁN Leonárd ferencsrendi tartományfőnök, ízig-vérig székely ember, nagy szervező munkát fejtett ki a katolikus sajtó megteremtése körül. Kolozsváron nyomdavállalatot létesített, amely sokezer példányszámú folyóiratokat, többek között a *Hirnököt* állította elő. A legharcosabb egyéniségek egyike, úgy egyházi, mint nemzeti vonatkozásban. 1919-ben perbe fogják és egy évi börtönre ítélik. Az erdélyi magyar egység gondolatát nálánál kevesen szolgálták nagyobb hűséggel.

OLASZ Péter hírszónok, átmeneti jelenség volt a húszas évek kezdetén. Nagyváradon született, 25 éves korában lépett be a jezsuita rendbe, néhány évig Szatmáron tartózkodott, hogy a romániai magyar katolikus ifjúság lelki nevelését elősegítse. Közben Erdély több városában szónokolt, tüneményes siker mellett. Rendje szellemének minden gyakorlatiasságával és modernizmusával időszerű témákat fejtegetett. Osvát Kálmán lexikonjában így jellemzi: „Kolozsvárt tartott konferanzzsal, amelyeknek egyébként ügyes konstrukcióját feleslegesen terhelték meg főleg a progresszív sajtót bántó alluziói, idézték fel ellene a sajtónak előbb csipkelődő, később haragos kifakadásait. Ő maga tiltakozik ellene, hogy antiszemitanak tekintessék és éppen ezért — nehogy az ifjúság félreértse — a zsidókérdést 1927-ben kikapcsolja. Mint konferencia-sszónok, sikerei egy részét a napi intellektuális életből vett témáinak köszönheti. Egyes előadásait, melyeket például: Üzent a patyolat, Freudista gyóntatószékekben, Anatole France címeiken tartott, olyanok is nagy számmal hallgatták, akik eleve sem kívánták magukat meggyőzteni, de érdekelte őket e közelharcos jezsuita tollforgatása.“

még nem jártak. Első előadását 1922 májusában tartotta meg a Pásztortűz székelyudvarhelyi estéjén, de ettől az időponttól kezdve, legátusi szívvel meg-megjelent a nép között és bátorságot, hitet öntött a lelkekbe. Ez az írói verbunk éppen úgy, mint más közvetlen írói kapcsolat megkeresése a faluval, annál jelentőségesebb, mert a politikusok legfeljebb hébe-korba keresték meg a népet, de bizony ezt is csak akkor tették, amikor már „aktív“ politikáról lehetett beszélni.*

Szellemi erők kívülről.

HA AZ ERDÉLYI HŐSKOR szellemi atmoszféráját magunk elé idézzük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a színeződést sem, amelyet az anyaországból ideátra csapott emigrációs hullám jelentett.

Mondanunk sem kell, hogy az „emigráció“ politikai eszmeköre nem hatott el az erdélyi magyar nép tudatáig. Pedig az utódállamok kormányzatai mesterségesen segítették elő az emigrációs szellem térhódítását az elszakított részekben és nem lepódtunk meg, hogy különösen a sajtóéletben, Bukarest hajlandó volt a mi rovasunkra igen nagy kedvezményekben részesíteni az októberi és a kommunista politika hajótörötteit. Gyö-

---

* A nemzettudat ébrentartásához hozzájárultak a nagy magyar írók kultuszai, amelyeket egyes centennáriumos alkalmak országosan elmélyítették. **Petőfi** kultusz mindig volt Erdélyben. Minden év július 31-én a segesvári állandó bizottság, az erdélyi Irodalmi Társaság és a Magyar Párt meghívott szónokaival emlékünnepeket rendezett a fehéregyházi sikon. Az 1923-as centennáriumi ünnepség túlnőtt a megszokott kereteken és alkalmat adott a közvéleménynek, hogy Petőfi ünneplésén keresztül szabadságvágyát fejezze ki. Az összes napilapok Petőfiről írtak vezércikket, szavalóművészeink Petőfiről szavaltak, az E. I. T. újra kiadta Petőfi összes verseit, filológusaink, így Kristóf György, magyar és román nyelven Petőfi tanulmányokat írtak. Hasonlóképpen felvonult a szellemi élet, amikor az országos Madách-ünnepségre került a sor. Jókai centennáriumának is széles gyűrűzése volt az erdélyi közlekedben. A Petőfi centennárium Halász Gyulát, Benedek Eleket, Krenner Miklóst, Csergő Tamást hangolta fel könyvek írására, a Jókai centennárium Borbély István, Kristóf György és más irodalmi történészeket ösztönzött, hogy Jókainak erdélyi vonatkozásait felkutassák. Értékes munka volt Tabéry Géza hatalmas album-alakú gyűjtőmunkája „Jókai Erdélyben“ címmel. A centennáriumos ünnepségek alkalmat adtak íróinknak, hogy párhuzamot vonjanak a román és a magyar irodalom kimagasló egyéniségei között és így a szellem tartományában a közeledés ügyét is szolgálják. Egyes íróinkat, beleértve Arany Jánost, de különösen, Ady Endrét és a fentemlítetteteket akkor is kultusz tárgyává avatták, amikor különösebb alkalom erre nem is kínálkozott. Az egyes írók rendszeres kultuszát azonban azok az irodalmi társaságok tekintették főfeladatuknak, amelyek magukat az egyes írókról nevezték el. E tekintetben szép munkát végzett a nagyszalontai és temesvári Arany János Társaság, az aradi és a szatmári Kölcsey Egyesület. Legélénkebb természetesen az Ady-kultusz volt, amelynek felvillanyozására úgyszólván

kerük természetesen nem volt. A magyar közlélek ösztönösen kivetette magából mindazokat, akik nem embereiték meg magukat. De akadtak a politikai menekültek között jóra való magyarok is, akik csakhamar felszívódtak a kisebbségi életben és tevékenyen vettek részt szellemi mozgalmainkban is.

Erdély magyarsága türelmes volt velük szemben. De akik csunyán visszaéltek a helyzettel, azoknak repülniök kellett. Így a két Roboz-testvérnek is. Aljas figurák voltak ezek, román zsoldosok, bomlasztottak, denunciáltak erre is meg amarra is, végre az őket dédelgető politikai rendőrség tette át őket a határon. De még a jobbhiszemű politikai emigránsok is, ha tovább akarták folytatni Magyarországon abbahagyott áldatlan harcukat, nálunk kutyaszorítóba kerültek. Ők talán levitézlett elvhűségéből, amelynek tisztaságát nincs okunk kétségbevonni, egyéni sérelmezésből lármáztak a magyar rendszer ellen, amely lehetetlenné tette őket, de mint a román állam megtűrtjei nemcsak elhallgatni voltak kénytelenek a román rendszer kisebbségüldöző manővereit, számos más vétkeivel egyetemben, de émélygösen mórifikáltak körül az állítólagos román demokráciát. E szerepben a legsiralmasabb látvány az öreg Fényes Samú volt, a Kuruc Feja Dávid patriárcha-szakállú szerzője, aki hol Bécsben, hol Csehszlovákiában, hol pedig nálunk tüne-

---

minden esztendőben mutatkozott alkalom: évforduló, Ady szüleinek aranylakodalma, emlékmű-avatás, stb.

E kultuszok értelme: eleven kapcsolatot teremteni a multtal, kövendő eszményeket felállítani és megragadni az alkalmat, hogy „haza” beszélhessünk. Az egyetemes magyar írók kultusza mellett megvolt a mi külön erdélyi kultuszunk is. Az erdélyi írói és tudományos világ méltóképpen ünnepelte Apácai Cseri János születésének háromévszázados fordulóját, amely alkalomból Tavaszgy Sándor könyvet is írt róla. A későbbi korszakban kimagaslóbb ünnepségek voltak Orbán Balázs, Mikó Imre körül. Általában a mult tisztelete most erősen élt az erdélyi magyarságban és nemcsak az irodalom, de a tudományosság is nyomozott a vitamindús történelmi témák iránt. Amennyire a tudományos könyvkiadás fogyatékos eszközei megengedték tudósaink kiadták a jelesebb és még napvilágot nem látott emlékiratokat, így Kelemen Lajos közrebocsájtotta Hermányi D. József és Nalácz István emlékiratait. Gyárfás Elemér már ebben a korszakban megírta Bethlen Miklós kancellárnak életét és tevékenységét, nem hagyva figyelmen kívül azokat a mozzanatokot, amelyek a mi kisebbségi korszakunkban is aktualizálhatók. Az egyes hitfelekezetek történelmi kultuszuk terén még szűkebbre vonták a kört. A katolikus történészek közül dr. Karácsonyi János, Temesvári János, Biró Vencelt említem, akiknek monográfiái az egész magyar tudományos irodalom gazdagodását jelentették. A református történészek közül Révész Imre jelentős, aki a hőskorban Kolozsváron adatta ki könyveit, az unitáriusok közül pedig már ezekben az években jelentősen tevékenykedtek Gál Kelemen, Szentmártoni Kálmán, Boros György, stb. Az erdélyi tudományosság nagy neve volt Gergely Sámuel, aki csendes magányában Teleki Mihály monumentális levelezését adta ki. Mecenások, így Bánffy Ferenc és Bánffy Miklós, Erdély történetének megírására jelentős összegű pályadíjakat tűztek ki.

dezett fel, mint megváltó, azokkal a kétes értékű folyóiratokkal, amelyeket a kisantant kormányok pénzelték és szolgálatkészen az egyes prefektusok postáztak el hivatalból.

A különböző rajokban érkező emigránsok közül tartósan csak kevesen vertek gyökeret. A magyarországi zsidó ujságírók egyrésze, akik inkább ártatlan megszeppenésből tették át székhelyüket Erdélybe, mint a csinytevés büntudatából, a napilappá alakult cionista Uj Kelet szerkesztőségében helyezkedtek el. Ujvári Péter, Giszkalai János, Kacér Illés, Sas László, Szabó Imre, Faragó Miklós, stb. voltak a kimagaslóbbak, valamennyi: fővárosi színvonal. Velük egyidőben szerződtek le a Keleti Ujsághoz Kádár Imre és Dienes László, később e laphoz került Barta Lajos, Ormos Ede a fiával. Az öreg Ignotus nem emigránsként változtatta meg eddigi tartózkodási helyét. Erdélybe jöttek át Farkas Antal, Aradi Viktor, Győri Ernő, Mikes Imre, Gaál Gábor és még néhányan, akiknek csak azért nem említem meg a nevét, mert átmenetileg tartózkodtak körünkben és hatásuk az erdélyi magyar közéletre vajmi csekély volt. *Dienes László*, aki a kisebbségi ujságírók egyesületének első titkára volt, rövidesen kivált a Keleti Ujságtól és megcsinálta a *Korunk-at*, amelyet később Gaál Gábor vett át és szerkesztett a bécsi döntésig. Aradi Viktor is — a Húszadik Század Erdélyi Viktora is próbált lapot csinálni, szerkesztette a Jövő Társadalmát, amely azonban csak egy évig jelent meg, azután betiltották. Az emigrációs táborból „erdélyi honos“ csak alig maradt kettő-három. A legtöbbje visszazállingózott Budapestre. Van belőlük Párisban, Londonban, Amerikában és Oroszországban. Egyikük, Giszkalai János, néhány évvel ezelőtt kiköltözött Palesztinába. Azt mondják, pásztor lett és most Hebron valamelyik völgyében legelteti a juhnyáját.

De ez az emigrációnak csak egyik része. Azaz, hogy pontosabbak legyünk, sokan jöttek Erdélybe mint nem „emigránsok“. Budapestről hazaszivárogtak Indig Ottó, Hunyadi Sándor. Az Ellenzék mindkettőt szívesen látta munkatársai között. Megjelent Egyed Zoltán is, ő is kért egy asztalt az Ellenzék szerkesztőségében. Visszavágyott a régi poros redakcióba Nóti Károly is, aki tudott egy keveset románul és ha nem tévedek, Bukarestből tudósította mindennap telefonon a Keleti Ujságot. A Halában örültünk e mozgásnak. Erdélyben szükség volt a művelt tollforgató emberekre. Nemcsak hangoztattuk, de lelkünk legmélyén meg voltunk győződve, hogy azt a harcot, amelyet most el kell kezdeni a románsággal szemben, csak a szellem erejével fogjuk megvívni. Tökéletesen el voltunk szakítva az anyaországtól. Éveken keresztül az anyaországi könyvbehozatal is szünetelt. A magunk erejéből kell létrehoznunk irodalmat, ujságírást, színházat. Nem néztük hát, hogy emigráns, nem emigráns, erdélyi törzslakó-e, vagy anyaországi jövevény.

Erdélyben úgyis csak annak lesz maradhatnékja, aki alázatosan beleilleszkedik a kisebbségi nép szolgálatába.

A Keleti Ujság megszervezésével kapcsolatosan már megemlítettem, hogy szellemi életünk felfrissítése nemcsak kívülről nyert segítséget, hanem hatékonyan, az erdélyi belső erők bevonásával. A vidéki ujságírói pálya megszűnt a félbemaradt egzisztenciák menedéke lenni. Alispánok, egyetemi tanárok, kereskedelmi kamarai titkárok kezdték felismerni az ujságírópálya hivatottságát és nemcsak Kolozsváron, de más városokban is megnevesítették az eddig gyanusnak tartott mesterséget. Végre szalónképes lett az erdélyi ujságíráskodás. Amikor már ez megvolt, gondoskodni akartunk, hogy szalónképes legyen a vidéki irodalom is. Egy új honfoglalás körvonalait láttuk magunk előtt és ebbe a vízióba belekényszerítettük mindazokat, akik idejöttek miközénk. Akkor, amikor a szegény letiprott Magyarországon baljós forradalmak után sok minden dögrovásra került, ami ezt az országot nagygyá tette, a kicsiny Erdély, noha be van guzsalyozva erősen egy balkáni nép igájába, mégis csak meg fogja mutatni, — a maga történeti hagyományaihoz híven, — hogy az anyaország helyett is tud cselekedni. Mi tőlünk fog kiindulni a példamutatás, amely előbb-utóbb a felszabaduláshoz vezet.

És ennek az új szabadságharcnak középpontja nem lehetett más, csak Kolozsvár. A románok éppen ezt a várost akarják leginkább elvenni tőlünk, ide telepítettek be harmincezer fajtájukbelit, ezt tekintették az ország rész fővárosának és miközben erőszakosan átfestették a város magyar képét, ami megmaradt a magyar intelligenciából, kiebrudalták a külvárosba. Hát majd mi megmutatjuk... Újra és újra csak azt harsogtuk: jöjjön ide minél több szellemi munkás, majd átszűrjük őket a mi szitánkon; szükségünk van minél több kicsiszolt főre, hogy ez a város magyarabb és európaiabb legyen, mint az újabbkori történelem folyamán bármikor. Kolozsvár jelentősége számunkra nagyobb a román világban, mint a magyar világban. Örültünk tehát minden nálunk megtelepedő jóhiszemű írónak, vagy ujságírónak.

Anélkül, hogy e törekvésünknek a nyilvánosság előtt lepleztlen hangot adtunk volna, odaát az anyaországban is kezdtek észrevenni, hogy bűn volt kivonni hagyni a szellemi erőt és most már általános nemzeti érdek, hogy sietve növeljük az ellenállás tartalékait. De akik repatriáltak, már nem térhettek vissza. Akik hazafias felbuzdulásból, segítészándékból, vagy pedig kiesve egy gazdaságilag összeszűkülő ország kereteiből, saját maguk létfenntartási ösztönéből kísérték nyomon odaát az átköltözés lehetőségét, a román hatóság tiltó rendelkezéseivel találták szembe magukat. Az erdélyi vonzásnak újlag csak azok engedhettek, akik valamiképpen el tudták fogadtatni új

urainkkal erdélyi illetőségüket. Így kerültek vissza az elsők között *Kuncz Aladár*, *Benedek Elek* és még a hősi korszak derekán *Bánffy Miklós*.

Irodalom és politika.

MÁR EBBEN AZ IDŐBEN; felvetődik az ellentét az erdélyi magyar irodalom és az erdélyi magyar politika között. Az írók messzemenő álmokat hordoznak magukban, mind szélesebb terepen szeretnék felállítani állásaikat, hajlékonyak és engedékenyek, a politika ellenben nyílt terep helyett jól megerősített erővonalra gondol, az egymáshoz tartozók körét inkább szűkíti, mint tágítja, merev és bizalmatlan. Az erdélyi magyar irodalomnak már van eszménye és iránya, talán több is a kelleténél, az erdélyi magyar politikának nincs iránya és eszméje is alig van.*

Két alkat — két fajkép. Két különböző művelődési kör. A „politikuskok“ idegeskedve szemlélik az irodalmárok minden határsértését: az író írjon és ne politizáljon! Az írók — és ezek körébe bevonjuk azokat is, akik ujságírók, publicisták, független gondolkozásúak és a szép könyvek bolondjai — azt vallják, hogy Erdélyben ma minden írói megnyilatkozás politikai megnyilatkozás is, nem is igazi író az, akinek lelkéből nem a közösség fájdalma beszél és egy sort sem lehet leírni anélkül, hogy az ember ne népe javára gondoljon. Az írók nem élnek elefántcsont-toronyban. Ha nem is azt az utat követik, amelyet a napi politika megjelöl: gyűléseket összehívni, azokon elnökölni, bizottságokat létesíteni, tisztikart összeállítani, a maguk módja szerint mindenről meg van a véleményük és minden kisebbségi megnyilatkozást befolyásolni, irányítani kívánnak. Az „irodalmárok“ külön politikuskoknak tartják magukat a szakmabeliekénél. Ma ők testesítik meg a valóságot, szemben azokkal, akik álmodoznak, mert mi más a passzivitás, az egyhelyben tespedés, a dacos várakozás, mint álom, tünődés, merengés a multon? Ekkortájt írta Reményik Sándor a következő sorokat:

Állok nagy erdő-csendem közepén,
Búcsúztatom a hulló levelet.
S tudom, hogy ezzel ítéletet mondok,
Ítéletet e vak világ felett:

---

* Erdélyben 1919 óta sokat beszélnek jobboldaliságról és baloldaliságról. E két sarkpont közé helyezik a magyarság létküzdelmét, holott az antitézis — legalább is a szellemi alkotásokban — nem itt van. Egy későbbi korszakban viszont a nemzedékprobléma teszi kétsarkúvá az erdélyi magyar közéletet. Úgy vélem a nemzedéki problémát is erősen eltúlozzák. A kétrészrehasadás oka inkább a szellemi magatartás módozatainak különbözőségében rejlik.

Mikor a lét pillérjei inogtak
És mint a viasz, minden lehajolt,
Egyetlen ércnél szilárdabb valóság,
Egyetlen *tett*: a költő álma volt!

Csodálkozunk-e, hogy a szükségszerűen bekövetkező politikai eszmeváltás elindítói irodalmárok voltak?

Író, újságíró-emberek érezték meg legelsőnek az erdélyi nagy tömegekben végbemenő csendes hangulatváltozást. A békeszerződés aláírása után egyre hangosabban ébredt fel az élni-akarás tudata. Eddig a lakás-elvétel, repatriálás, cenzura, politikai perek, koronabeváltás, stb. dilemmájával küzdöttünk. Most akarva, nem akarva elkövetkezett az önösszeszedés ideje. A létszükség harcbaszorított iskolákért, színházért, intézményekért, a napi kenyérért. A földreform és más gazdasági sérelmek mélyen beleszántottak a magyar kisebbségi nemzet húzába. Az anyanyelvi oktatás a legnagyobb veszedelemben forgott. Az anyaországot a kis-antant acélgyűrűje vette körül, onnan nem nyerhettünk segítséget. A pénzügyileg leromlott Magyarország az utódállamok menekültjei elé kiakasztotta a „megtelt“ táblát. A repatriálók számára az elmenés éppen olyan reménytelen távlatot tár elé, mint az ittmaradás, még ha nem is meredt fel lelkében Reményik Sándor ijesztő kérdésszövevénye: „Eredj, ha tudsz!“ Ugyanakkor felmerül az a kérdés is, hogy ki marad Erdélyben, ha tovább folyik a céltalan népvándorlás? Ha mindenki szedi a batyuját, akkor mint önként kiűritett területet végleg át is engedték Erdélyt a románoknak, mert elvesztettük a jogcímet területeink visszaigénylésére. Most az előző két esztendő dermedt aléltságával szemben kirobbant az „ittmaradni“ jelszó. Azt hiszem, hogy ez a tudatossá formált gondolat: itt *kell* maradni, kitartani tűzön-vízen keresztül, jószántunkból nem feladni egyetlen talpalatnyi földet sem, volt az első lépés az elkerülhetetlen aktivitás felé, hiszen ennek szükségességét már felismerték az ellenkező gondolkozású magyarok oldalán is. Fokozottabb hangerősítéshez jutott e jelszó akkor, amikor kitudódott: Románia még a békeszerződést megelőzőleg nemzetközi szerződést írt alá, hogy kisebbségi jogainkat respektálni fogja és a három székely vármegye számára önkormányzatot biztosít. Erről a nemzetközi zsiróról mi jódarabig nem tudtunk. Azt hittük, hogy csak kettőn áll a vásár és szőröstől-bőröstől eladtak bennünket. Hírek tekintetében el voltunk zárva a világtól. A román sajtó mélységesen hallgatott, mert a kisebbségi szerződés aláírását nacionalizmusa sérülésének látta.

A cselekvésnek színtere a nyilvánosság volt. A sajtó harcolta ki a kereteket az aktív kisebbségi munka számára, nem várva meg, hogy kap-e jelt valahonnan erre vagy sem. De nem

elég az, hogy „irányít“, neki kell gondoskodnia a kisebbség akaratának végrehajtó szerveiről is. Nem elég, hogy ötleteket dob fel, mindezt meg is kell valósítani. Nem elég, hogy sérelmeit hangoztatja, e sérelmeket a magyarság egyetemének kell megfelelő helyre juttatni.

A sajtó, különösen a Keleti Ujság, vitte bele a magyarságot lépésről-lépésre abba a gondolkörbe, hogy magát *intézményesen* is kisebbséginek vallja. Az aktivitás kibontakozásának azonban nem csekély mértékben volt az akadály, hogy hiányzott a garnitúra, amely e szerepkört vállalni tudta volna.

Egy röpirat története.

EKKOR JELENT MEG *Kiáltó Szó* címmel Paál Árpád, Zágoni István és Kós Károly röpirata Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához.

Intellektuel tollforgató ember mind a három.

Zágoni István most a Keleti Ujságnak volt a felelős szerkesztője. A lap főszerkesztője és tulajdonképpeni szellemi irányítója Paál Árpád. Vele egyidőben — 1920 elején — kerültek a laphoz Kádár Imre, aki a belpolitikai és e sorok írója, aki a külpolitikai rovatot vezették. A szerkesztőség impozáns módon nőtt meg. Murányi Győző, Dienes László, Kőműves Lajos, Székely Béla, Mikes Imre, stb. lettek a lap munkatársai. Az egész vállalat igazgatását pedig dr. Weisz Sándor ügyvéd vállalta, akinek szívós munkája és leleményessége rendkívüli mértékben örködött e lap magas szellemi színvonalának megtartásában.

A csökönnyös magyar passzivitás ellensúlyozására Paál Árpád, Zágoni István* és Kós Károly tanácskozásokat folytattak maguk között és elhatározták, hogy röpiratban fordulnak a magyarsághoz. Mindhárman megjelentek Weisz Sándornál, a Lapkiadó igazgatójánál és kérdést intéztek hozzá, hogy nem volna-e hajlandó röpiratukat legalább 10.000 példányban kinyomattatni. Amikor igenlő választ kaptak, elhatározták, hogy határidőt adnak egymásnak, amely alatt mind a hárman külön-külön is kidolgozzák a rendkívül jelentőségesnek látszó röpiratnak a programját. A jelzett határidőre azonban csak Kós Károly készült el, az ő szövegezését teljes mértékben elfogadták. Erre újabb határidőt adtak egymásnak és végre elkészült a röpirat. Kiadása azonban nehezen ment, mert a cenzura az eredeti szövegezését visszautasította. Kós Károly összeült Macelariu cenzorral és pontról-pontra végigmentek az egész kézíraton. Végre

---

* ZÁGONI István született 1887-ben. A békeidőben, a kolozsvári Ujságot szerkesztette, éveken keresztül felelős szerkesztője volt a Keleti Ujságnak, egyidőben az Ujságíró Szervezet alelnöke. Budapestre költözött a legélénkebb részt vett a kisebbségi pártmozgalmakban.

a negyvennyolc oldalas munka megjelent, de forgalomba egyelőre nem hozták, csak azoknak mutatták meg, akik a magyar politikai életnek akkori rangrejtett irányítói voltak.

Talán részletesen foglalkoztunk e röpirat megszületésével, de az indokolás benne van a magyar élet tényeiben. *Ez a röpirat indította el az erdélyi magyarság külön politikai útjait*, amely utak sokszor zsákutcába torkoltak, sokszor kilátó magaslatok felé vezettek, sokszor úgy festettek, mint kálvária-út a megtorpanás, a kimerülés és a megalázkodás stációival.

A passzivitás politikusainak szemében „a legveszedelmesebb” egyéniség nyilvánvalóan Kós Károly volt. Kós a háború alatt katonai szolgálatot teljesített és a háború befejezése előtt a konstantinápolyi magyar tudományos intézetnél kapott beosztást. Éppen szabadságon volt odahaza, amikor minden összeomlott és ő már nem mehetett vissza Konstantinápolyba. Nevét már jól ismerték művészi körökben. Ő tervezte meg a budapesti állatkertet, őt bízták meg Károly magyar király koronázásának megrendezésével.

A forradalmi idők odahaza találták Sztánán. Ezekben az időkben, a wilsoni eszmék hatása alatt, az önrendelkezés mániájába esett az emberiség. Erdélyben is három köztársaság alakult meg, így a Bánságban, a Székelyföldön és végül Kalotaszegen. Bánffyhunyadi kimondották, hogy 60.000 kalotaszegi magyar külön kis köztársaságot alakít, meg is választotta a köztársasági elnököt, Alibrecht Géza földbirtokos személyében. A köztársaság létesítésének gondolatát az alakítók szerint az tette indokolttá, hogy a kalotaszegi magyarságot nagy román-tenger veszi körül és e nyelvsziget önálló állami berendezésének létjogosultságánál így mi sem természetesebb. A tervezet szerint a Budapest—Kolozsvár közötti vasuti vonal semleges vonal, ellenben a jelenlegi kissebesi vonal, amely a kalotaszegi községeket összeköti, a kalotaszegi köztársaság tulajdonába megy át.

Kalotaszegnek úgyis, mint csecsemő-köztársaságnak, úgyis, mint — ez már sokkal komolyabb — erdélyi Piemontnak Cavourja Kós Károly, akinek lelkeszeme már látta a lobogót, amelyet ő tervez meg, a pénzérmet, amelyet ő vés ki és ő veret ki a bánffyhunyadi állami pénzverdében, de az idők vihartölcsére megforgatta ezt a bizarr tervecskét és a köztársasági államból nem maradt más, mint Kós „Kalotaszeg” című könyve, amelyet tíz vagy tizenkét év múlva a maga kis népi külön társadalmának megörökítésére fog megírni.

Kós Károlyban, „a viharügynök”-ben, mindig volt egy csi-petnyi a fantasztából, de röpirata egyike az akkori idők legszebb és leghatározottabb megnyilatkozásának. János evangéliumából vett idézettel kezdi, majd így folytatja: „Két esztendeje,

hogy sokan közülünk imádkozni tanultak és sokan átkozódni is. És sokan álmodozni és sokan megtanultak sírni is, de a legtöbben a vizeket nézték, amelyek harsogva sietnek hegyeinkből lefelé az Alföldre. Sokan néztük a vizeket s közülünk sokan el is indultak a víz elmentén ki a hegyekből, ki arra napnyugat felé. Hogy soha onnan vissza ne jöjjenek. De az imádkozás ideje eltelt és az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége és a sírásnak is. Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kíváncsozzék vissza valaha, annak itt helye nem lesz soha és jussa sem lesz annak. Felébredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az étellel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ismerni akarjuk magunkat. Számba kell vennünk erőnket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk élni. Aki fél, aki gyáva, aki gyenge, az lépjen ki a sorból, az menjen, az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az! Senkit se tartsunk vissza, de biztassuk azt is, aki habozik; kiáltó szó vagyok, ezt kiáltom: építenünk kell, szervezkedjünk tehát a munkára.“

Kós Károly célként a magyarság *nemzeti autonómiáját* jelölte meg. Ez volt 1920-ban. Erre az autonómiára építették fel Paál Árpád és Zágoni a politikai aktivitásnak a rendszerét. Később már ilyen programmal nem lehetett jönni a magyar sajtóban a szakadárságnak a vádja nélkül.

A röpirat második részében Zágoni István részletesen foglalkozik a passzív rezisztencia lehetetlenségével, rámutat számos történeti példára, különösképpen a románoknak a régi nemzetiségi világban tanúsított magatartására. Követelményként állítja fel a *nemzeti kataszter* felállítását, a nyelvhasználatot, a munka, a kultúra, az egyházak szabadságjogainak biztosítását. Paál Árpád gyakorlati célként a *magyar nemzeti szövetség* megalakulását kezdeményezte Kolozsvár székhellyel. Kifejtve a politikai aktivitás rendszerét, ezeket mondja: „Nekünk a világ-demokrácia eljövételére kell felkészülnünk. A politikai cselekvőség rendszerében alap gondolat is, irányeszme is az lehet, hogy a békeszerződést a gyakorlati kivitelén keresztül a népek együttérzésének felkeltése révén meg kell javítani a szeretet, megbocsájtás és szabadság tartalmával.“

Nem Paál Árpádon mulott, hogy a világból kivesztek azok az igék, amelyeket ő hirdetett.

A röpiratnak nagy sajtósikere is volt, de tömeghatása nem, mert a kinyomott példányokat csak kis százalékban küldték el. Közben ugyanis az történt, hogy Paál Árpádék megegyeztek a passzivitás szószólóival a magyar nemzeti szövetség létrehozásában és így nem volt szükség arra, hogy a röpirat fellármázza az erdélyi közvéleményt. Az irodalmároknak tehát sikerült

megérlelniük az eszmét.*

Igaz, hogy úgy Paál Árpád, mint Zágoni István a köztudatban úgy élnek, mint elsősorban politikusok. Mi azonban, beavatottak, tudtuk jól, hogy Zágoni István, de különösen *Paál Árpád gondolkodásmódja messze elvezet a megszokott politikai gondolkodásmódtól*. Paál Árpád alapjában töprengő filozófikus elme. Aki ismeri tanulmányait, az jól tudja, hogy sokkal szélesebb távlatokban gondolkodott, mint az erdélyi politika többi vezetői, idealista álmodozó volt, de az idők olyanok voltak, hogy neki nemcsak cselekvőleg kellett résztvennie a magyarság sorsfordulásának rendezésében, de az élre is kell kerülnie. Megfontoltság, apostoli szerénység, széleskörű tudás, nézeteinek őszintesége, megnyilatkozásának dialektikus magassága és a vértanúság dicsfénye olyan tulajdonok voltak, amelyek tiszteletet parancsoltak minden irányban. Vele nem lehetett alkudni, nézeteitől nem lehetett eltántorítani. A hősi korszakban ő volt az erdélyi magyar radikálizmus vezére. Hogy pályája más irányba tolódott, hogy később elhalkult és nem találta meg a helyét, ebben külön tragédia magva rejlik, amely nemcsak egyéni, de egy kicsit az erdélyi magyarság tragédiája is.

Említettem volt, hogy a történeti felelősségnek felismerése hol arra készítette az intellektueleket, hogy mint írók és újságírók fogjanak pennát, hol pedig az írókat és újságírókat arra, hogy cselekvő politikai szerepeket vállaljanak. Erdély ebben a tekintetben egészen furcsa képet mutat. Vajjon elképzelhető-e, hogy egy Paul Valéry, vagy egy Babits Mihály egy párttagozat élén mint elnök, vagy alelnök működjen, vagy valamelyik választói listán szerepeljen, mint képviselőjelölt? A mi íróink nem egyszer ebbe a szövevénybe is beletévedtek. Az író mint politikus megszokott műfaj volt, de nem ritka a megfordítottja sem: politikus, mint író. E nembe sorozható Apáthy István is és még inkább Grandpierre Emil, Apáthy jogutódja, aki, amikor a politikai passzivitás korszaka véget ért, mint Nagy Péter regényeket ír és megszólaltatója lesz a régi kolozsvári hangulatoknak. A mi kisebbségi életünkben nehéz volt a határvonalat megvonni még a professzionista író és a profeszszionista politikus között is. Mégsem ellenmondás az, amit fentebb fejtegettünk: a kisebbségi élet kifeszített íjjának egyik végét a politikusok, a másik végét pedig az irodalmárok tartják. Az erdélyi kisebbségi eszmék életfolyamatának taglalása közben ezzel a figyelemreméltó kijegecesedési tünettől még jó-néhányszor találkozunk.

---

* Hogy a Magyar Nemzeti Szövetség sem felelt meg az ideális követelményeknek, arról már egy lapszéli jegyzetünkben említést tettünk.

Az újságírás szabadságharca.

A SAJTÓ A HŐSKORBAN fokozottabb mértékben megtudja őrizni kezdő lendületét. Dr. György Lajos egyik tanulmánya, amely seregszemléjét nyújtja a magyar időszakai sajtó első öt esztendejének, a hőskorban 330 erdélyi magyar lap megjelenéséről tesz említést, ezekből egyedül Kolozsvárra 113 esett. Ezekben a siralmas években egyedül a humorisztikus irányzatú laptermékekből tízenkettő jelent meg Erdélyben. A lapok legtöbbje idők folyamán elsorvadt és ami egy későbbi korszakra megmaradt belőlük, nem egyszer az új gazdával együtt homlok-egyenesen ellenkező irányba csapott át.

A kolozsvári napisajtó két új napilappal is bővült. Mind a kettő távol állott a magyar élet tűzhelyeitől. Az egyik az Uj Kelet, amely mint hetilap már 1918 decemberében látott napvilágot. A zsidó kisebbségi gondolatot hirdette. E lap egészen a felszabadulás időpontjáig jelent meg. Szerkesztője mindvégig dr. Marton Ernő, abban az időben az országnak nyilván a legfiatalabb szerkesztője, egy huszonhárom éves fiatalember, aki Dicsőszentmártonból került Kolozsvárra és megelőzőleg Gyárfás Elemér mellett, mint főispáni titkár tevékenykedett. A másik az Uj Világ, egy meglehetősen ellenszenves orgánus, mert igen lármásan a román-magyar közeledést hirdette abban az időben, amikor minden magyar ember lelke tele volt a legmélyebb keserűséggel. Aktivitása nem tetszett még azoknak az erdélyieknek sem, akik kezdet-kezdeté óta a cselekvő politika mellett foglaltak állást. Az ellenszenvet e lap irányában még fokozta az a körülmény is, hogy rágalom-hadjáratot indított Magyarország ellen és hangjának harciasságában már csak árnyalatok választották el azoktól a „közeledést“ hirdető hetilapoktól, amelyek egyszerre gombamódra kezdtek elburjánozni. A „közeledés“ elősegítésére egy Keresztúri Sándor nevű író Nagyváradon kétnyelvű folyóiratot indított meg, az Aurorát, pár év múlva ezzel az úrral, mint Oltean Alexandru nevű közíróval találkozunk; közben egyike lett a legveszedelmesebb román uszítóknak. Gondolom, erre az időre esik Varjasi Lajos volt aradi polgármester szerencsétlen napilap-alapítása is Bukarestben, amely hatalmas papirpanama kíséreléseivel között roppant össze. Varjasi Lajos később öngyilkos lett.

A politikai aktivitás nem jelentett egyet a fenntartás nélküli behódolással. Becsületes alkú akart lenni, amely félre nem érthetően állapítja meg: mit kapunk és mit adunk. Az aktivitást nem az egyénre rásugárzó többségi kegy hajhászása robbantotta ki, hanem a töretlen magyar érzés és a történeti felelősség tudata. E szempontból kell megítélnünk például az erdélyi vidék egyik legérdekesebb lapalapítását, az aradi *Rendkívüli Újságot*. Ezt a lapot Krenner Miklós szerkesztette. Neve

nem volt ismeretlen az erdélyi olvasóközönség szélesebb rétegében sem. Középiskolai tanár volt Déván, majd Aradon, a közjogi változás idejében tankerületi főigazgató. Született „mozgalmi ember“. Bátor szókimondó, lelke gyökeréig igazság-szerető. Amellett kítűnő ujságíró is. Kolozsvári filozopter korában az Ellenzéknél dolgozott, Bartha Miklós juttatta be oda. Sorsa most úgy alakult, hogy el kellett fogadnia azt a szerkesztői állást, amelyet Hehs Béla aradi bankigazgató a rendkívüli Ujságnál kínált fel neki.

A Rendkívüli Ujság mint hetilap indult. Hehs egy önfeladt pillanatában alapította, amikor folytonosan mérlegért zaklatták a többi ujságok. — Majd csinálók én magamnak lapot és ott adom le mérlegemet, — fakadt ki dühösen. Nyomdát vett, a hetilap meg is jelent, de bizony első hónapjaiban csunya kudarcba fulladt. Az alapító elgondolása nemes volt és tiszteletreméltó. Ha lesz a lapnak jövedelme, azt megosztja a nyomda és a szerkesztőség között. — Én ebből egy krajcár hasznot sem akarok, — jelentette ki Hehs Béla. A hetilap azonban egyre csak nyelte a pénzt, mintha nem is hetilap, hanem napilap lett volna.

Ekkor fordult Hehs Krenner Miklós tankerületi főigazgatóhoz, hogy vegye át a lap politikai irányítását. Krenner állásából már kicseppent és mint óraadó tanár működött a katolikus gimnáziumban. A lap példányszáma egyszerre emelkedett. Amikor Avereseu kormányt alakított, vezércikkei olyan gyűjtő hatásúak voltak, hogy *a lap még megmaradt példányszámait száz és kétszáz lejjért vásárolták*. Krenner a kisebbségi politika útjain mindig a maga útját járta. A Rendkívüli Ujság szerkesztése óta számos kezdeményezés, ösztönzés tapad a nevéhez. Ő volt különben az a politikus, aki elsőnek dobta be a közvéleménybe a personal-unió gondolatát. Amikor a kisebbségi eszmék történetét írjuk, úgy szellemi, mint politikai téren, akkor meg kell állapítanunk, hogy egész rabságunk alatt Krenner volt a leghatékonyabb eszmetermelő, még akkor is, ha eszméi vagy túlkorán jöttek, vagy kisajátították őket.

A Rendkívüli Ujság valóban „rendkívüli“ hevességgel követelte a magyarság jogainak tiszteletbentartását a többségi kormánytól és ezt a hangot nem bírták el a hatóságok. Ezért tiltották be szüntelenül. Egy kronológiai összeállításból olvassuk, hogy 1920 karácsonya előtt, a Rendkívüli Ujságot három hónapra tiltják be, a rákövetkező év elején ismét, márciusban ismét és azután véglegesen betiltják. Akkoriban ennyire még egyetlen lapra sem feküdtek így rá. Jellemző egyébként, hogy a végleges betiltás után éppen egyes román vezető úrak kérték a hatóságot, hogy engedje meg ismét a Rendkívüli Ujság megjelenését, mert úgy látják, hogy amilyen energikusan küzd Krenner a többséggel szemben, épp olyan energikusan készíti

elő a magyarságot is nyílegyenes, férfias és becsületes megnyilatkozásokra. Krenner nehéz ember, — mondották a románok, — de az ő szaván el lehet menni, arra építeni lehet.

Egy hónappal a Rendkívüli Ujság betiltása után, dr. Krenner Miklósnál egy lugosi úr jelentkezett: dr. *Jakabffy* Elemér. Nem is ismerték egymást személyesen, noha Jakabffy a régi magyar politikai életben is szerepet játszott, képviselő volt. De pár percnyi beszélgetés után rájöttek, hogy ők már hadakoztak egymással — pedagógiai kérdésekben. Krenner reformokat követelt a pedagógiai fronton, Jakabffy, mint erősen konzervatív férfiú, — természetesen a békebeli idők mértékével mérve, mert az ő mentalitása később már nemesveretű szabadelvűségnek tetszett, hirlapi polémia keretében megtámadta Krennert. A hajdani eszmepárbaj azonban most inkább közelebb hozta őket. Jakabffy elmondotta, hogy kisebbségi folyóirat létesítésére gondol és ehhez meg akarja nyerni Krenner aktív közreműködését. Krenner igyekezett lebeszélni. A Rendkívüli Ujságra hivatkozott, példaképpen felhozta, hogy mennyi baj volt ezzel a lappal is. Jakabffy visszament Lugosra és csakhamar megcsinálta folyóiratát: *A Magyar Kisebbség*-et, amely rendeltetéséhez híven adatgyűjtéssel, magasabb értelemben vett közírással kívánta szolgálni az erdélyi magyarság sorsát.

A Magyar-Kisebbségnek, amely még ma is megjelenik Dél-Erdélyben, három szerkesztője volt: Jakabffy Elemér, Sulyok István és Willer József. Mind a három lugosi ember. Willer József a város polgármester helyettese volt, de most állás nélkül, nyugdíj nélkül, kénytelen volt egy filharmónikus zenekart létesíteni, amelynek élén ő karmestereskedett. Sulyok István, ma országosan ismert jobboldali közíró, akkoriban egy krassószörény-megyei járásban szolgabíró volt. Sulyok István hasonlóképpen elveszítve az állását, regényes „vállalkozásba” bocsájtkozik. Veteményes-kertet létesít, ő maga gyomlál, kapál a kertjében. Akkoriban a testmunka a magyar intellektueleknél általános érvényben volt.*

---

* JAKABFFY Elemér, született 1881-ben. Békeidőben a magyar országgyűlés tagja. Balogh Arthurral ketten a kisebbségi élet „szakértői” voltak és éveken keresztül ők képviselték az erdélyi magyarságot a nemzetközi politikai konferenciákon. Több ízben tagja a román parlamentnek. Tudományos dolgozatai jórészt a „Magyar Kisebbség”-ben jelentek meg. Elegáns szónok emelkedett szellemi (egyéniség, európai látókör).

SULYOK István, született 1891-ben Lugoson. 1924-ben az Erdélyi Bankszindikátus titkára Dicsőszentmártonban, Gyárfás Elemér szindikátusi elnök mellett. A rákövetkező évben az Ellenzék szerkesztője. Kitűnő szervező erő, az ő kezdeményezésére alakult meg a Romániai Magyar Népliga Egyesület is. Szerkesztette dr. Fritz Lászlóval együtt az Erdélyi Magyar Evkönyvet, amely az első nagyarányú számbavétele volt az erdélyi magyar nép közös élete megnyilvánulásainak a harmincas évig bezárólag.

A Rendkívüli Ujság alapításáról azért emlékeztem meg részletesebben, mert ez a rövidéletű lap kiadóhivatali elgondolásában és a szerkesztő személyével való elválaszthatatlan öszszefonódásában, eszmekörének befolyásolhatatlanságában közelítette meg leginkább azt a lapeszményt, amelyre a hőskor hivatásos ujságírói törekedtek. Mai szemmel nézve talán túlbecsülték jelentőségüket, saját személyüknek fontosságát az akkori ujságírók, de abban az időben, amikor az egész kisebbségi társadalomban hiányzott az ösztönző erő és senki sem mert megmukkani, jogosultan ringatták bele magukat az illúzióba, hogy ez a pálya már nem az, ami volt a multban: társadalmi megbecsülésben egyenértékű lesz a lelkész, tanár, politikus, vagy író pályájával. Honalapításoknál, romok eltakarításánál, új közösségi fészkek megrakásánál, általában az ujságírók nagy szerepet töltenek be. Mi azt láttuk, hogy a románok igen megbecsülik ujságíróikat, képviselőik nagyrésze ujságírókból kerül ki és külügyi képviselöiknél vezető rangban írók és ujságírók helyezkednek el. Ilyen pályafutásokat kisebbségi sorsban mi nem igényelhettünk. De azt akartuk, hogy posztunkon függetlenül álljunk, ne legyünk kifutói kiadói magánérdekeknek és biztosítsuk magunk számára a becsületes emberi megélhetést. Ezt annál is inkább kívánhattuk, mert az ujságírói pályára művelt, társadalmilag tekintélyes, erkölcsi gondolkodás emelkedettsége tekintetében pedig mintaszerű úrak kerültek.

A régi szép békeidőben a vidéki ujságírás nem volt „pálya“. Más a vidéki lapkiadó helyzete, aki szépen a fal mellett megcsinálta a maga kis üzleteit, nyomdát vett, házat építtetett, bekerült a városi kupak-tanácsba és beleült a polgári takaréknak egyik, vagy másik igazgatósági helyére. A vidéki ujságíró legfeljebb ugródeszkanak használhatta fel az ujságírást, budapesti redakció, vagy más pálya felé, hogy később gyöngéd elnézéssel gondoljon vissza fiatalságának e könnyelmű, de mozzanatokban mégis kellemes szakaszára. A vidéki ujságírót fel se vették a Magyar Ujságírók Egyesületébe, bedugták a V. H. O. Sz.-be, a fényképészek és droguista-segédék közé, akik mind egyikének meg volt az arcképes „igazolványa“. Most már nem tartoztunk ide se. Ahogyan az irodalom munkásainak számára hova-tovább megnyílik az önrendelkezés alapja, éppen így tűnődünk mi is a szervezkedésnek a lehetőségein.* Az első elgon-

---

* A kolozsvári ujságírók egyesületének alapítása még a háború alatt OLAJOS Domokos nevéhez fűződik. Olajos Domokos egyike a legrégebb kolozsvári ujságíróknak. Ma a kolozsvári Magyar Ujság felelős szerkesztője. Harcos egyéniség, egyaránt kivette részét kisebbségünk politikai és ujságírói küzdelmeiből. Olajos szerkesztette és adta ki 1920 karácsonyán a Magyar Írók Kincsházát, amely **az erdélyi irodalom első kollektív bemutatkozásának tekinthető.**

Dolás az érdekképviselő felé vezetett és az akkori idők szellemét tükröztette vissza. Eleinte a magyarországi munkásmozgalmak hatása alatt az Ujságíró Egyesület bér munkásalakulatnak minősíti magát. A mozgalom irányítását Székely Béla hirlapíró, a Keleti Ujságnak egyik munkatársa veszi át. A szervezkedésnél mindinkább előtérbe lépett a gondolat, hogy az újságírók magánjogi viszonyaikban semmiben sem különböznek az építő, vagy a grafikai munkásoktól. Amikor a Keleti Ujság élére dr. Weisz Sándor került, a lap munkatársai felvetették az országos kollektív szerződésnek a gondolatát. Figyelemreméltó, hogy ezt az eszmét maga a Lapkiadó r. t. is pártolta, sőt bizonyos mértékig erőltette is, azon az állásponton lévén, hogy ha ő jól meg tudja fizetni újságíró alkalmazottait, fizessenek a többi lapok is. A *kollektív szerződés* pontról-pontra szabályozza az újságíró anyagi helyzetét egész Kolozsváron és az összes lapok szerkesztőségeibe a bizalmi férfi rendszert állítja be. Ez volt az első kollektív szerződés a magyar hirlapírásban és igazán csak a mi városunkban tudta tartani magát, úgyannyira, hogy vezető pontjai még 1935-ben is érvényben voltak, jegyzőkönyvben megörökítve a munkaügyi felügyelőségnél, de az élet sokkal erősebb az írott betűnél és a bekövetkezett sajtónyomorosság illuzóriussá tette minden papirforma szerinti megegyezést érvényesülését.

Az újságírók szervezete kezdetben „hirlapíró munkások szabadszervezetének“ titulálta magát. Meglegyintette a túlbuzgó kor szociális lehellete, de ez az „oktobrista“ vonalvezetés nem tartott soká. Hát persze, hogy fontos, hogy az újságírók anyagi érdekei biztosítva legyenek. De azt, aki e pályára lép, eszmények fűtik, becsvágy lendíti előre. A kisebbségi újságírás csakhamar szakított a kizárólagos gazdasági érdekgondolattal és amikor Aradon megalakult az Erdélyi és Bánsági Kisebbségi Újságírók Szervezete (Sulik Kálmán elnökletével), akkor ez már mint erkölcsi testület lépett fel, majdnem azt mondhatni, mint az egész magyarságot jelképező nagygyűlés. *Mert a magyarságnak még nem voltak meg a reprezentatív szervei.* Nagy intézményei az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Emke, nem adhattak életjelt magukról. A politikai szervezkedés is még embrionális állapotban. Az újságíró társadalom volt az a réteg, amely nemcsak a legszorosabb kapcsolatot tartotta lenn a magyar társadalommal, de legtöbb szála volt a román-ság felé is. A román politika, látva az újságírói kar hivatásából eredő mozgékonyt és rugalmasságát, az újságírói társadalmat használta fel, hogy azon keresztül a magyarság rangrejtett vezetőinek a közeledés észszerűségét izengesse. Más oldalról a román újságírói kar szintén mozgékonyabb és rugalmasabb lévén, mint a többségi politika, a professzionizmus közös érdekeinek megcsillantásával igen nagy „testvéri“ ér-

deklódést tanusított az Ujságíró Szervezet működése iránt. Így érthető meg, hogy azok a kongresszusok, amelyeket az Ujságíró Szervezet a hőskorban Aradon, Brassóban, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Szatmáron és Temesváron tartott, messze túlnőttek egy hivatás-intézmény keretein. Így például a huszas évek egyik legkimagaslóbb magyar közösségi eseménye volt az aradi kongresszus, amelyen Barabás Béla mondotta el egyik legragyogóbb szónoklatát és amelyre — éppen úgy, mint a többire — leutaztak a kormány képviselői és az akkori bukaresti sajtóhatalmasságok, Constantin Mille, Costa Foru, Bacalbasa, stb. E bukaresti úrak a helyszínen tanulmányozhatták, hogy milyen erkölcsi ereje van a kisebbségi ujságírásnak, mennyi leleményesség saját érdekeik védelmében, mennyi lelkesedés és mekkora szolidaritás. Bármennyire nagyarányú is volt a román főváros ujságírása, — napilapjaik voltak több százezres példányszámmal, — (hogy a bukaresti sajtóban mi volt a balkánizmus és kezdetlegesség, ez most nem tartozik ide) egy sereg olyan dolgot találtak a szervezkedés és a pályamegszilárdítás módozatai tekintetében, amelyeknek példáit sietve át is vették. *Többek között egész Romániában mi vetettük fel elsőnek az ujságírói nyugdíjintézet ügyét is és ennek alapkövét már a hőskorban le is raktuk.* A kari szolidaritás emelésére Kolozsváron, Nagyváradon, Aradon (néhány évvel később Brassóban, Nagybányán, Marosvásárhelyen) *ujságíróklubokat* létesítettünk, egyrészt, hogy a nagyközönséggel való kapcsolatainkat elmélyítsük, másrészt pedig, hogy legyen helyiségünk, ahol színvonalas estélyeket tarthassunk. A szervezet külön tanulmányi bizottságot is létesített, amelynek célja volt baráti kapcsolatokat tartani a külföld felé. Őriztük az ujságírói kar fegyelmét és tőlünk telhető módon igyekeztünk megtisztítani a pályát az oda betolakodó kétes elemektől. Már az első években felmerült, hogy szanatóriumot létesítünk, — a gyergyószentmiklósi közbirtokosság telket ajánlott fel a Gyilkos-tó mellett, — e tervet azonban csak tízenöt év múlva hozhattuk tető alá.

A több, mint háromszáz tagból álló testület imponált a kormányzatok előtt is, innen magyarázható meg, hogy nem akadt egyetlen román vezető politikus sem, aki ne tartotta volna szükségesnek, hogy tisztelgő látogatást tegyen a magyar ujságírók kolozsvári, vagy nagyváradai klubhelyiségében. El tudtuk intézni, hogy a legmagyarellenesebb időben is az erdélyi ujságírás, mozgásszabadságának megkönnyítése végett, vasuti szabadjegyhez jusson és volt egy időpont, amikor egyedül a Keleti Ujság szerkesztőségében kilenc szabadjegy-tulajdonos tevékenykedett. Amikor a bukaresti ujságírók észrevették szervezetünknek nagy befolyását a magyar életben, felvetették a romániai sajtószövetség tervét és felkérték a szervezetet, hogy

lépjen be. Az Ujságíró Szervezet nem tartotta politikus cselekedetnek elzárkózni az együttműködés elől, de hangsúlyozta, hogy a szövetségben, teljes jogi személyiségét és önállóságát megtartva, csak mint egyenlő fél vehet részt. Bukarestben, nehezen ugyan, de elfogadták a szervezet érvelését és hogy ez a terv mégsem jött létre, annak okát majd később fogjuk megvizsgálni.

Egyelőre jegyezzünk fel csak annyit, hogy a szervezet tagjainak segélyezésére tekintélyes alapot gyűjtött, saját adminisztrációjában is több ujságírónak kenyeret nyújtott, a megfelelő utánpótlás biztosítására vizsga-bizottságot létesített és csak azokat képesítette ujságíróknak, akik a vizsga-bizottság feltételeinek megfeleltek. *Feljegyzésre méltó az is, hogy a kisebbségi ujságíró szervezet már 1924-ben országos sajtókamara első elgondolásával jelentkezett és a bukaresti ujságíró testületek megbízásából tervezetet is készített.* (Aminthogy pár év múlva a kisebbségi ujságíró szervezet memorandumát használják fel az országos nyugdíjintézet létesítésénél is.)

Ha az erdélyi ujságírók nem mutatták volna meg, hogy mit jelent egy ilyen gyakorlati, nemzetvédelmi szempontból is nagy hatású szervező munka, akkor az erdélyi román ujságíróknak sem jutott volna soha az eszükbe, hogy kikapcsolódjanak a bukaresti román ujságíró szervezetekből és külön erdélyi szervezetbe tömörüljenek. *Rájöttek, hogy ellensúlyozni kell bennünket.* Nekik a helyzet nyilvánvalóan könnyebb volt. Az erdélyi román társadalom készségesen állott a rendelkezésükre, azonnal pénzt adott nekik, hogy székházat vásárolhassanak Kolozsváron, ellenben mi nekünk csak tagdíjaink voltak és az erdélyi magyar társadalomhoz csak úgy fordulhattunk, hogy előadásokat rendeztünk, népünnepélyek és ujságíró-bálok jövedelmeit fordítottuk állásnélküli kollégák felsegélyezésére, akik akkor is bőven voltak. Viszont elmondhattuk, hogy abban az időben nem volt éhező ujságíró Erdélyben. Egyes érdemes ujságírók pedig, akik valamilyen jogosult személyi okból hagyták ott állásaikat, teljes fizetésüket kapták mindaddig, amíg újra el tudtak helyezkedni.

A küldetését felismerő erdélyi ujságírás teremtette meg az ujságíró szervezet korszerű intézményét és az ujságíró szervezet adta meg a kereteit nemcsak az ujságírói, de írói társadalom szabadságharcának további megvívásához is. Mi volt a különbség a mi kisebbségi ujságíró-társadalmunk és más többségi nemzetek ujságíró-társadalma között? Az, hogy a mi ujságíróink nem elégedhettek meg azzal csupán, hogy lapjaikban szolgálták a közérdeket, de a szerkesztőségi munkától teljesen különálló közszolgálatot végeztek a társadalomban, minden magyar munkaterületen, ahová módjukban volt ejtőernyőikkel lebecsájtkozni.

A Szépmíves Céh.

AZ IRODALMI KÖZSELLEM legeredményesebb alapvető intézményének munkája is jórészt ujságírói érdem.

Igaz, a Szépmíves Céh ujságíró alapítói egyben írói becs-vágákat is dédelgettek magukban. De ha csak írók lettek volna és ha történetesen nem állottak volna ugyanazon nagy napilap kötelékében, sem módjuk, sem alkalmuk nem lett volna ilyen szerencsés kezdeményezéshez.

Amikor a Napkelet megszűnt, a folyóirat fórum nélkül maradt szerkesztői új megnyilatkozási teret kerestek. A Keleti Ujság tárcarovatában megszólalt ugyan az irodalom is, de ez nem elégítette ki az igényeket. A Pásztortűz szerényebb körülmények között tovább élt, de miután a Minerva mindinkább bevonta érdekkörébe, a Keleti Ujság írógárdája ott már nemigen jutott szóhoz. *Jelentős irodalmi tényezővé vált az Ellenzék irodalmi melléklete*, amely felért egy külön irodalmi hetilappal. Szerkesztője Kuncz Aladár volt, aki erdélyi pályafutását voltaképpen ezzel a melléklettel indította el. A melléklet nagy érdeklődést váltott ki, irodalmi pályázatai révén is, de főképpen azért, mert olcsó volt és tízezres tömegekig jutott el. Az Ellenzék irodalmi mellékletének hasábjain jelentkezett egyébként első elbeszélésével Tamási Áron is.

Az irodalmi „kistermelés“ általánosságban meg volt azután is, de a nagyobb lélegzetű munkák kiadása elodázhatatlan szükségként jelentkezett. A Keleti Ujság egy magát megnevezni nem akaró kolozsvári nagyiparos jóvoltából tízezer lejes regénypályázatot hirdetett, de már a pályázat meghirdetésének időpontjában felvetődött a kérdés, hogy hol is fog a pályadíjnyertes munka megjelenni? Szórványosan eddig is jelentek már meg könyvek. *1919—1924. év között kétszáznál több irodalmi mű hagyta el a nyomdát, ebből verseskönyv nyolcvanon felül volt.* A legtöbb munka természetesen Kolozsváron látott napvilágot. És ugyancsak természetesen: a legtöbb munka az írók saját kiadásában jelent meg, szegényesen, vidékies gunyában, izléstelenül, vagy pedig a nyomdász izlésének cikornyás gazdagságával, fantáziájának bőségében, ami még a primitív nyomdai megoldásnál is veszedelmesebb.

Könyv tehát volt, csak éppen a rendes könyvkiadás hiányzott. A gyűjtőivekkel való manővrozásnak véget kellett vetni egyszer és útját állani annak a vonakodásnak is, amellyel az erdélyi könyvesek a helyi nyomdai termékekkel szemben viseltettek. A Keleti Ujságot fenntartó pénzcsoport lett volna hivatott megteremteni azt a bizonyos hiányzó könyvkiadó-vállalatot. A Lapkiadó tett is kísérletet már előzőleg, kiadta a Keleti Ujság munkatársainak egyik-másik szépirodalmi termékét és ezzel meg is elégelte a könyvkiadást. Valamelyes belterjesebb

érdeklődés már megmutatkozott a Minerva részéről is, de ha az erdélyi írókban tényleg élt a törekvés, hogy emancipálják magukat minden kiadói gyámkodás alól, azt adják ki, amit ők akarnak, ha számukra valóban fontos az önálló irodalmi élet megteremtése, úgy ezt a problémát saját maguknak kell a leg-sürgősebben megoldaniok.

Mi akkoriban, néhányan a Keleti Ujság szerkesztőségéből, *Paál Árpád*, *Nyirő József*, *Zágoni István*, *Kádár Imre*, jómagam és *Kós Károly*, rendszeresen összejöttünk Sz. M. gyáriparos vendégszerető házánál, annál a kedves úriembernél, akit rávettünk, hogy tízezer leit helyezzen kilátásba egy regénypályázat megjutalmazásánál. Ezeken az összejöveteleken formálódott ki lassanként az Erdélyi Szépmíves Céh megalapításának a terve. Kós Károly adta a címet. Én azt javallottam, — ismerve az egyes emberek hiúságát, — hogy az amatőr-példányok mindegyikében nyomtassuk ki az amatőr-példányok előfizetőinek nevét is. Minden résztvevő hozzájárult egy ötlettel, amelyen rágondtunk, amelyet elejtettünk és újra fölvtünk. Valamennyien hadüzenő szándékkal voltunk eltelve. Hadat üzeni a pesti aszfalt-irodalomnak, az erdélyi vaskalaposoknak, az irodalom vámszedőinek, akik közé beleszámítottuk az erdélyi könyvkereskedőket, mert közömbösek velünk szemben, nem tesznek erőfeszítést a népszerűsítésünkre, az eladott példányok áraival nem számolnak el, viszont ötven százalékot kérnek terjesztési költség fejében. *Uni sono*, egyet értettünk, hogy a közvetítő tevékenységet kikapcsoljuk és társadalmi úton, rendszeresen mi magunk gondoskodunk kiadványaink elhelyezéséről. Csütörtökről csütörtökre csiszolódott a céh-gondolat akkortájt, nem is sejtve, hogy az a munka, amelyet elkezdettünk, nem csekélyebb az *Aranka György*, *Döbrentei Gábor* és más hajdani nagy erdélyiek reform-munkájánál.

A hat alapító közül öt már régebben tevékeny részt vett a hőskor szellemi mozgalmaiban. Új ember egyedül *Nyirő József* volt, aki csak nemrégiben lépett be, mint rendes munkatárs, a Keleti Ujsághoz. *Nyirő* eredeti hivatása szerint egyházi férfiú volt, plébános. Mint táborigyelmező küzdött végig a világháborút. Azután kilépett a papi rendből és megnősült. A kisebbségi sors tragikus forgószele őt is felkapta. Testi munkára kényszerült és mint falusi molnár vergődte végig a változás első éveit. Nevét az *Ellenzék* és a *Napkelet* novellapályázatai vetették fel. Mindkét pályázat első díját ő nyerte meg és novellái olyan hatalmas erejű megnyilatkozások voltak, hogy valamennyien felfigyeltünk rájuk. *Nyirő Józsefet* *Paál Árpád* és *Zágoni István* vitték be a Keleti Ujsághoz, amelynek még ma is a főszerkesztője.

Vége hosszas tanácskozások után elhatározásba ment, hogy egyelőre tízenkét könyvet adunk ki, minden hónap elsején

egyet-egyét. Végigjártattuk az eszünket, hogy kik jöhetnek számításba, úgyis mint írók, úgyis mint amatőr-előfizetők. Kós Károly csinálta meg a nyomdai számításokat. Elgondolásunk szerint, ha sikerül legalább száz amatőr-előfizetőt szerezni, akik kötelezik magukat, hogy minden egyes könyvet száz lejért átvesznek, akkor zavartalanul megvalósíthatjuk programunkat és a megmaradt példányok kis-előfizetési árából a szerzőnek is kötetenként tízezer lej tiszteletdíjat adhatunk. Néhány hét múlva hatunk aláírásával meg is jelent a Keleti Ujságban az előfizetési felhívás és a száz előfizető csakhamar össze is gyűlt. A céh egész irodája elfért egy szerkesztőségi asztal fiókjában, amelyet Kádár Imre huga rendezgetett a megbízásunkból. Vajjon gondolhattunk-e arra, hogy elkövetkezik az idő, amikor a Szépmíves Céh kiadványainak egyike-másika ötven-hatvanezer példányszámban fog közkézen forogni?

Első kiadványuk P. *Gulácsy Irén* „Hamúeső” című regénye volt. Erről a fiatal nagyváradi asszonyról már szóltam. Akkoriban Gulácsy — férje súlyos idegbetegsége miatt tartósan az ágyhoz volt kötözve — kénytelen volt, mint riporter állást vállalni a Nagyváradnál, hogy magát fenntarthassa. Szegény Irén egész nap a hírek után lótot-futott, este rohant haza nagybeteg férjéhez, de mégis volt ideje, hogy írhasson, sőt egy nagyobb lélegzetű történeti munkán is törte a fejét. Madách özvegye. Fráter Erzsébet, Nagyváradon pusztult él szörnyű nyomorban a biharmegyei közkórházban. Gulácsy e szerencsétlen asszony kálváriájának hiteles történetére akart fényt vetni és hónapokon keresztül az adatok után nyomozott. De ez a munka nem felelt volna meg nekünk. Regényt akartunk és Gulácsy jelentkezett is, hogy megírja az első kisebbségi tárgyú regényt, amely a háború, különböző forradalmak következtében dögrovásra került biharmegyei kisebbségi falu nyomorúságának a története. A Hamúeső volt a megváltozott élet első dokumentuma. A sorozat második kötetét Kós Károlynak kellett volna megírni, de az előírt időre nem tudott kéziratot szállítani. Helyette *Kádár Imre* ugrott be „Bujdosó Ének” című verseskötetével. A harmadik kiadvány már a Kós Károlyé volt, a „Varjúnemzetség”, amely az eddig szépirodalmi területen ismeretlen szerzőt egy csapásra vérbeli íróvá avatta. Kós Károly kalotaszegi történeti tárgyú regénye a mi számunkra is nagy meglepetés volt. Tudtuk Kós eddigi értékeit. Kitűnő építész, ha kell, erőteljesen fejezi ki írásban is mondanivalóit, Attila királyról írt archaikus versezete, amelyet a középkori barátok gondos művészetével ő maga rajzolt meg és nyomott ki kis kézisaajtóján, kétségtelenül írói alkatra mutatott. Kós be-bejárt Kolozsvárra, mindennapos vendég volt a szerkesztőségben, részt vett belső megbeszéléseinken, nagyban politizált, akkortájt még imádtuk impulzív harcos természetét, amely nem is-

mert tekintélyt és sohasem riadt vissza járatlan útaktól. Hallottuk, hogy odahaza, Sztánán nagy nyomorúságban él, néhány hold földjén maga ás és kapál, kis mokánylován bejárja Kalotaszeget, az ő csodálatos liliputi országát és arra gondoltunk, hogy neki van szüksége leginkább kenyérre. Ezért tettük meg szerény vállalatunk igazgatójának. Most azonban olyan szikrázó, meleg könyvet írt, hogy mi, mesterségbeliek, valamenynyien lepipálva éreztük magunkat.

A sorozat negyedik kiadványával új szerzőt avattunk, *Makkai* Sándort. Makkai református teológiai tanár volt, azután, hogy 1922-ben Ravasz László elköltözött Budapestre, ő lett a főjegyző, a borotvaeszű, de a modern irodalmat szíve mélyéből megvető Nagy Károly püspök mellett. Valaki megsugta nekünk, hogy Makkai regényt ír, érdemes volna bele nézni az íróasztala fiókjába. Egy délelőtt hárman is berobogtunk lakására és vallomásra birtuk. Makkai szabadkozott, hogy ő nem író, egyelőre nem is óhajt kísérleteivel a nyilvánosság elé kerülni, de Kós nem hagyta nyugodni és erőnek-erejével magához szedte a kéziratot. Makkai regénye nagyon érdekes volt, noha jóval túlnőtt a megszabott terjedelmen, mégis az volt a felfogásunk, hogy minden körülmények között ki kell adni. Legfeljebb két kötetben jelentetjük meg. *Ezt* a könyvet át fogják venni az előfizetők. Így jelent meg az *Ördögszekér*, az első nagyvonalú történeti regény, túlfűtött vérmérsékletű hőseivel, olyan viszonylatba helyezve a Báthori-testvérpárt, amely elfogadható művészi sikon, de a túlbuzgó erénycsöszök számára örökös támadási felület. Ki is aknázták ezt alaposan, amikor Nagy Károly meghalt, püspök-jelöltségét már emiatt is tüzesen kezdték furni.*

E könyvkiadóvállalkozás regényességét úgy értjük meg igazán, ha magunk elé képzeljük az akkori írót, aki kilép valahonnan, semmi esetre sem egy „írói“ háttérből. Kós, Nyirő regényes életébe már bepillantottunk. Nekik sikerült elevenebb kapcsolatot teremteni a várossal, de a békebeli Nyugatból ismert *Bartalis* János Kosályon él, gazdálkodik, nagy elszigeteltségben. *Tompa* László, aki vármegyei levéltáros volt Udvarhelyen mindaddig, amíg a románok el nem csapták, negyven év

---

* „A könyvsorozat megindulásával egykettőre megváltozott az erdélyi irodalom arculata. Ha gyakorlati szempontokat sutba dobni nem akart, a Céhnek számolni kellett bizonyos tekintetben a közönség igényeivel. Nem Erdélyben kivételesen, de mindenhol a világon, tömöttebb sorokban áll az olvasó a hosszabb lélegzetű prózai mondanivalók, mint a novellák és a versek mögött. Az öt éves előtörés másfelől már a Céh megindulásának idején odáig lendítette Erdély irodalmát, hogy a felgyülemlett írói mondanivalók műfogalmi is szélesebb felületre kíváncsoltak. A Céh első kiadványsorozatának első regényei a telitalálat erejével ütöttek be a közönség tetszésébe.“ (*Tabéry Géza: Emlékkönyv. 1930.*)

körül írja az első verset, őt is a kisebbségi élet avatta költővé, mint az Enyeden tanárkodó Áprily Lajost és Reményik Sándort is, hogy majd hárman a legértékesebb lírai triáoszt képviseljék; Sipos Domokos Dicsőszentmártonban viaskodik a lassú halállal, Osvát Kálmán Vásárhelyen vitézkedik, Szabó Máriáról csak annyit tudunk, hogy Érmihályfalván él rémrossz anyagi körülmények között, általában egyik író nagyobb nyomorral küzd, mint a másik, egyik sincs a saját elemében, még polgári pályájukat sem tekintve, mégis valamennyien csodálatos energiával fel akarnak kapaszkodni arra a csillagzatra, ahol az irodalmi élet tenyészik.

A Szépmíves Céh első tíz kiadványa között szerepel Nagy Dániel „Cirkusz” című vakmerően pacifista könyve, Szentimrei Jenő akkori bírálata szerint, a hőskor legegységesebb írói megnyilatkozása. A Céh kiadja Bartalis János „Hej rózsafa!” című verseskötetét, mert szégyennek tekintettük, hogy Bartalis Jánosnak 1926-ban még mindig nincs verseskötete. A költők most nem panaszkodhattak, hogy nem kapnak kiadót verseikre, mert a vers nem „forgalmi-cikk”. A Szépmíves Céh nemcsak azért alakult, hogy végre hosszabblélegzetű írásokat is napvilágra segítsen, de hogy a lírai költőt is akadálytalanul szóhoz juttassa. Természetes, hogy sietve kiadtuk Áprily Lajos új verseskötetét is, akinek e gyűjteményében Hauptmann „Elsülyedt harang”-jának szép fordítása is megjelent. Tabéry Géza „Tűzmadár” címmel a kisebbségi élménynek akart hangot adni, a kisebbségi és a többségi nemzetsors fájdalmas tévedésein keresztül. A Céh első sorozatának egyik kötetét én írtam, „Föl a bakra” címmel. Fájdalom, e regény kéziratának csaknem a felét ki kellett dobnom, nem annyira a cenzura veszedelme miatt, de mert Kós, az igazgató félt törékeny nyomdai kalkulációink felborulásától. — Tíz ívnél teljedelmesebb kötetet nem adhatunk ki, — mondotta nekem. — Ezt a megállapodást legelső sorban neked kell betartani, aki a Céhnek a tagja vagy. Két kötetben pedig nem adhatjuk ki, ahhoz meg túl rövid. Huzz ki belőle, különben én fogom kihuzni, — taccsolt le, azzal a lármas hanghordozással, amely egyéniségének annyira sajátja.

A „Föl a bakra” regénynek magva egyéni élmény. Egy kicsit az apámat írtam meg benne, aki mint esküt nem tett igazságügyi tisztviselő, állását elvesztette. Különben jó módú ember volt, de amikor eladta házát, hogy Budapestre menekítse egy életen keresztül nagy nehezen összehordott vagyonszármányát, pénze a kommün idejében úgy elértéktelenedett, hogy emeletes házáért egy kuba-szivart se tudott venni. Egyetlen öcsémet, aki orvos és aki a háború után idegsokkal érkezett haza Kolozsvárra, megverték a román rendőrök, kidobták a lakásából, ekkor tört ki szegényen az elmebaj. Valaha négy lova volt az apámnak és most mi is a magunk bőrén eléggé éreztük, mit je-

lent „kisebbségi“-nek lenni, kimenni az ócskapiacra, eladogatni a megmaradt holmikat. Édesapám megpróbálkozott ezzel is, azzal is, nem maradt volna számára más, mint egy szép napon tényleg kiállni a standra, eleget téve sokat emlegetett szavajárásának: ha lecsusztunk a földre, mint úrak, hát akkor gyérünk fel a bakra! Ezt az „optimizmust“ csak addig őrizte meg, amíg egészséges volt. Csakhamar elbetegeskedett és követte az anyámat, akinek végzetes szívbját a háború, az egyéni tragédia csak siettette. Távolról sem akarom mutogatni a sebeimet, a miénkhez hasonló csendes tragédia lejátszódott ezer és ezer, csak amikor azt mondom, hogy a hőskor írója „jött“ valahonnan, kilépett a háttérből, akkor nem csupán megzavart életének problémátosságát hozta magával, nemcsak családi sebének vére patakzott fel újra a körünkben, de mindegyike idegeiben már a kollektívum ezer összefonódó jaját, tépelődései, gyanuját és reménytelenségét hordozta és azért akart író lenni, hogy ezt ki is fejezhesse. Több, mint két esztendőnek kellett elmulnia, hogy a fejbekólintottság érzése, a megrázó kisebbségi Élmény tudatosuljon bennünk és szétnézve magunk körül, végre keressük meg a helyet, ahol vagyunk. Gulácsy Irén könyve a magyar kisebbségi falunak, az én regényem a kisebbségi magyar városnak, a középosztályú rétegnek változás-története. Szerény kísérlet mind a kettő. Legalább is a magaméről ezt kell mondanom.*

A Hunyadi-téri színház.

A NEMZETI ERŐFESZÍTÉSNEK, a fuldoklás mögül is előtörő élniakarásnak mindig jellemző megnyilvánulása a színház.

Igy volt ez a magyar elnyomatás más korszakában is. Így volt ez most Erdélyben is.

Békés és nyugodt korszakban a színháznak a közéletre gyakorolt vonzalma lagymatag. Ilyenkor a színház szórakoztat, idegizgalomba kerget, meglep elmés technikai újításaival. Csillogó sztároknak, remek rendezőknek, az agyafurt szerzőnek engedi át a teret, a nagy becsvágyak fütik, új és eredeti stílusra törekszik, de mindenféleképpen: színházat játszik. Ha azonban a nemzet harcba kényszerül és kiszorítva a gazdasági-politikai érvényesülés teréről és művelődésének utolsó védelmi

---

* A Szépmíves Céh erkölcsi sikerén fellelkesülve Révész Béla marosvásárhelyi könyvkereskedő 1925-ben ötezres példányszámban, 10 íves terjedelemben igen olcsó áron nyolc erdélyi író prózai munkáját hozta ki. Vállalatával megbukott. Azt hiszem az a magyarázata, hogy az akkori Erdélyben száz ember könnyebben ki tudott fizetni száz lejt egy könyvért, mint ezer ember húsz lejt. A nagy tömegek közönyén a hőskor minden szellemi lendülete sem tudott változtatni.

vonalaiba vonul vissza, úgy minden színpadon elhangzott szó új és titokzatos távlatot nyer.

A közönség a történelmi jelmezekbe bujtatott szereplők szövegébe a maga elrejtett vágyálmait olvassa bele, a színész pedig maga is arra törekszik, hogy még néma taglejtésébe és hirtelen elhallgatásaiba is sűrűsíteni tudja mindazt, amiről voltaképpen szó van a nemzet lelkében. Nem akadt magyar társadalmi együttlét és legkevesbé színházi előadás, amikor a jelenlevők csak a lepergetett mű maradéknélküli szemléletébe olvadtak volna bele. Valami mindig ott lebegett az előadás fölött, körülötte, a színész hangsúlyaiban, a közönség tapsaiban, — anélkül, hogy ezt szándékolták volna is, — amikor a magyarok a nézőtéren egymásra néznek, akadt egy hely, ahol ott-hon voltak, a magyar szó végtelen sátora alatt, kötés volt közöttük és hallgatólagos megegyezés... Ez a hangulat néha templomi volt, az együttesen énekelt zsoltároknak a bódulata.

De már a múltban is valahogyan az erdélyi színházak nagy hagyományai sohasem tudtak úgy elüzetesedni, mint a fővárosban. Budapestnek meg volt ugyan a maga Nemzeti Színháza, amely a hagyománynak és a klasszikus színjátszásnak volt a szentélye, de ezenkívül volt egy sereg más színháza, amelyek felszabadítva érezték magukat a hagyományörző és konzervatív nagyszínház kötelmeitől. Ám a vidéki közönség nem válogathatott: legfeljebb egy színháza volt. Jelesen a kolozsvári színház szólaltatta meg a multat. Janovics Jenő, aki a Farakas utcai színház, a régi hőskor deszkáiról szívta be a nagy magyar színészek és a halhatatlan művek lehelletét, természete, műveltsége felé is hajlott, hogy a kolozsvári színpadot még azokban az időkben is, amikor a korszak több lazulást engedett, fölnagyítsa és a nemzetnevelés leghatékonyabb tényezőjének tekintse. A világháború alatt egy Szakács Andor, Szentgyörgyi István, Dezséri Gyula jelentették a legkomolyabb színészi munka folytonosságát és Shakespeare, Katona József, Molière, Aristophanes árnyai lengték be a színpadot. És most kisebbségi sorsba kerültünk. Ha van rendeltetése a magyar színháznak, úgy ezt most kell majd betöltenie.

De a románok mindent elkövettek, hogy a kolozsvári és az erdélyi színészetnek a szárnyát szegjék.

Jelen voltam a búcsúelőadáson, amikor 1919 szeptember 30-án utoljára játszott a Hunyadi-téri színházban Janovics Jenő szintársulata. A Hamlet-et mutatták be. Soha kolozsvári színházban sem azelőtt, sem azután annyi ember nem tolongott. És elképzelhetetlen volt időszerűbb darabot is játszani, mint a Hamlet-et. A cenzura Hamlet híres monológját törölte és csak az első sorát hagyta meg: „Lenni, vagy nem lenni, ez itt a kérdés!” Janovics játszotta a dán királyfit. Amikor ezt az egyetlen mondatot elmondotta, a félelem és az izgalom ludbörzése

vett erőt rajtunk. És az érzékszerveknek ebben a sötét mámorában, mintegy morfiomos álom szakadékaiban haladt a darab, addig, ameddig az utolsó jelenetben az újra megcenzurázott szövegből a haldokló királyfi csak ennyit mondhatott barátjának, Horatiusnak: „Én meghalok, te élsz, győzd meg felőlem és igaz ügyem felől a kétkedőket.“

Részvettem azon az előadáson is, amelyet az új román színházi társulat tartott meg a kisajátított Hunyadi-téri színházban. A magyar közönség e siralmas estén még a Hunyadi-teret is messzire elkerülte. Nem is volt jelen más magyar ember tudtommal, mint én és Boros László kollégám, akik még egyszer elfoglaltuk a Kolozsvári Hírlap helyeit, ahol egy időben Nadányi Emil, az ismert „Cimby“ írta fulmináns kritikáit. Vajjon miért jöttünk ide? Ujságírói kíváncsiságból, a kémkedésnek abból az izgalmából, amikor a hirszerzők az ellenség legelső vonaláig lopózkodnak? Egy kicsit önkínzásból is: teljék be a keserű pohár.

Az új beton-címer már elkészült a színpad felett és a páholyok zsufolásig megteltek a hatalom új úraival és katrincás asszonyaival. A földszinti jegyeket ingyen vesztegették, diákok és a becsődített falu népei ültek a padsorokban. Akkor még egy szót sem tudtunk románul. Barsan direktor valami apothozist mutatott be a tartományok egyesülését jelző hajadonok néprajzi élőképeivel, ezt láttuk. Tombolt, tüzeskedett, kendőit lengette a közönség, mi pedig kifordultunk, hogy ne lásson meg senki és zokogtunk a sötétben, az épület árnyékba borult háta mögött, szorongattuk egymás kezét és rettenetes árváknak éreztük magunkat. Szüleim temetésén sem éreztem ilyen roppant fájdalmat.

A Hunyadi-téri színház átköltözködött a Színkörbe, ott hagyva díszleteit, gazdag felszerelését. Már ennek előtte is — minden indokolás nélkül — hetekre felfüggesztették az előadást. A bizonytalanság pallósa most is állandóan a színház feje felett lebegett. Az erdélyi színházak ügyében általánosabb jelegű megoldás csak 1920-ban történt. Ez év nyarán, közvetlen a társulat megszervezése előtt, hire járt, hogy a jugoszláv példát követve, Erdélyben is megszüntetik a magyar színjátszást. A kétségbeesés napjaiban Janovics Jenő vette kezébe az összes erdélyi színházak dolgát. A kultuszminiszter akkoriban Goga Octavian volt. Janovics felkereste Gogát, egyik kolozsvári román vezetőember Attila-uti villájában és sikerült megnyernie, hogy legalább egy évre hosszabbítsa meg az Erdélyben játszó színtársulatok engedélyét.

A kerületi beosztás akkor így volt: *Kolozsvár*: Janovics Jenő; *Nagyvárad*: Erdélyi Miklós; *Temesvár*: Sebestyén Géza; *Szatmár és vidéke*: Szabadkai József; *Déva—Petrozsény*: Krasznai Ernő; *Marosvásárhely*: Szabó Pál. Erdély többi kis-

városaira: Fehér Imre és Gáspár Imre kaptak engedélyt.

Tíz színigazgató, legtöbbször már a békében is színházat csinált. A legregényesebb vállalkozás mindenesetre a marosvásárhelyi. A város elhatározta, hogy olyan társulatot szerveztet, amely kizárólagosan Marosvásárhelyen játszik. Ez nem volt meg még a békeidőben sem. Sebestyén Jenő nevű színész egy félmillió lejt nyert kártyán, e pénzt, maga mellé véve Szabó Pált, beleöltte színház szervezésébe. Megmozdult a vásárhelyi társadalom is, Lécfalvy Bodor Pál megcsinálta az első színpártoló egyesületet Erdélyben. Külön színházépület nem volt, a társulat a Transylvánia nagytermében kezdett játszani, amelyet tulajdonosa, Ugron András, alakított át e célra. De a vidéki társulatok, beleértve a marosvásárhelyit is, lassanként felmorzsolódtak. A későbbi román kormányzatok az engedélyek kiadását nem az igazgatói rátermettséghez, hanem a lármás lojalitáshoz kötötték. Boldog-boldogtalannak adtak engedélyt, ezzel elérték egyrészt, hogy a külföld felé jófiúknak mutatták magukat, akik lám, semmi akadályt nem emelnek a magyar kultúra terjeszkedése elé, másrészt többet ártottak, mint amennyit az engedélyek ésszerű korlátozásával elértek volna, mert lelketlen vállalkozásokat engedtek szabadjárára, összevesztették a színház-igazgatókat egymással. Ha egyes intézményekből sok van, az éppen olyan nagy baj, mintha kevés van. E tekintetben tévedett a magyar közgondolat, amikor nem alkalmazkodott a realitáshoz. A sajtónak is az lett a végzete, hogy több lap volt a kelleténél és kitenyészttette a leglelküsimertlenebb lapinflációt. Békebeli iskoláinkat is körömszakadtáig védtük, pedig később az iskolafenntartó egyházak maguk jöttek rá, hogy a nevelés terén megszervezett jelentőségünket nem az iskolák száma, hanem minősége, okos nemzeti koordinátája dönti el.

A román hatóságok a játszási engedélyek körül minden idényben meg-megújuló zürzavart azzal is fokozták, hogy az engedélyeket az utolsó percben adták ki, amikor rendes társulatot már nem igen lehetett megszervezni. A későbbi korszakban annyira lezüllött a színház színvonala és olyan zugerkölcöt tenyészttett ki az állam, hogy minden jóra való magyar ember megcsömörlött a csörtetések látványától.

A színház boldogulásának anyagi feltételei sivarabbak voltak, mint a sajtóéi. Közönségünk elszegényedett annak ellenére, hogy a gazdasági élet a nagy konjunktúra jegyében állott. Ameddig többségi életet éltünk, az állam és a város siettek a színházak segítségére. Most az állam mégcsak a közömbösség és türelem álláspontjára sem helyezkedett, hanem módszereket talált ki az amúgy is döcögő kisebbségi színházi élet lassú megfajtására. Megtiltották, hogy a színtársulatok utánpótlásról gondoskodhassanak, később pedig a nem román nyelvű

színházakat 26 százalékos jegyadóval sújtották. Goldis miniszter megszüntette a színerületek rendszerét is és a „szabadmozgás“ örvén egymásra zúdította a társulatokat, úgy hogy mielőtt még új állomásaikra beérkeztek, már egymás műsorait lejátszották. Valósággal intézményesítették a zürzavart.

Gondolom, az első Bratianu nevezte ki a kisebbségi színházak főfelügyelőjévé Emil Isac író, akit csak a bécsi döntés megelőző hónapokban sikerült levakarni a magyar színházak testéről. Isac Emil iskolai példája volt a kifelé európaiat mimelő, de befelé türelmetlen sovinszta román értelmiségnek. Isacot ismertük még békeidőből is. Nem minden tehetség nélküli író volt, de a nagyolás világbajnoka. De mert békeidőket éltünk, ártani nem tudott, mulatságos volt. Mindig leveleket mutatott. — Sagan hercegtől kaptam... Éppen most írt nekem Anatole France, — vetette oda könnyedén, de zsebéből kihuzott levélborítékának csak a mit sem eláruló csücskét mutatta meg. — Szerződési ajánlatot kaptam a Mercure de France-tól... A Comedie kitűzte egy darabomat, de nem engedtem bemutatni, mert nem vagyok megelégedve a szereposztással. — A közjogi változás idejében egyszerre eltűnt. Valahol Genfben meg Párisban járt, állítólagos diplomáciai küldetésben. Bernben megismerkedik Lakatos Imrével, a két évtized óta külföldön élő neves publicistával és ezeket mondja neki: „Áh, maga az a Lakatos Imre, aki ismer engem...“ Idehaza elmeséli, hogy találkozik Lloyd Georgeval, aki egy köpcös, őszes, alacsony úriemberrel beszélget, — Monsieur Clemenceau és Monsieur Isac, — mutatja be őket egymásnak az angol miniszterelnök. — Áh, Emil Isac, a híres román író, — nyújtja mind a két kezét Clemenceau a nagy boldogságtól, hogy megismerkedhetett Isac-al.

A békeidőben radikálisnak mutatkozott. Jászi Oszkárral levelezgetett, cikkeket helyezett el a Huszadik Században, Polányi Károly Szabadgondolat című folyóiratában és kisebb közleményei csepegték a humanista gondolatkörtől. Bezzeg színét változtatta, amikor kenyérbe került. *Ő irányította a színházi cenzurát.* Valósággal kéjelgett a darabok megnyomorításában és arról szó sem volt, hogy a magyar klasszikus dráma termékeit engedélyezte volna. Bukarestben sok mindent a háta mögött kellett elintézni, mert ő, a nagy „szabadelvű“ és „humanista“, idehaza minden jóra való művészi kísérletet elgáncsolt. Később szadisztikus dühe, amikor hozzá került a műkedvelő előadások engedélyezése is és a magyar társadalommal is közvetlen érintkezésbe került, tetőpontra emelkedett. Amikor már egy többbizben engedélyezett előadás aktáját visszatartani nem tudta, haszontalan szekálásokkal alázta meg a folyamodókat. Egy tisztos bárónőt órákig hagyott csengetni a kapualjban, végre nagy későn kidugta a fejét és mielőtt megkérdezte volna,

hogy mit akar, elküldte a sarkon lévő trafikba négy Thomis-ért. El kellett menni. Különben is rendszer volt nála, hogy a kérévényezőket cigarettáért küldözgette. Vásárhelyi Ziegler Emil azonban túltett rajta. — Hozzon csak négy Thomist, — sürgette rekedt hangon a főfelügyelő úr, Ziegler azonban a mellényzsebébe nyúlt és az előre megvásárolt cigarettákat átnyújtotta neki.

Ha működése nem lett volna olyan visszataszító és annyira ellenkező az elvekkel, amelyeket nemzeti sorsban hirdetett, hóbortjain az egész város röhögött volna, de így mindenki csak bosszankodott. E könyvnek valóban nem az célja, hogy felhánytorgassa egyesek személyes kegyetlenkedéseit. De alakját azért tartom bemutatandónak, mert képet nyer az olvasó, hogyan is festett gyakorlatban egy román humanista és egy európeér.

Említettem már, hogy a kezdő években minden kulturális szervezkedésünk önmagából nőtt ki, kisebbségi politikai gyámkodás nélkül. Nem volt sáfárja tehát az erdélyi magyar színészetnek sem. Azok a képviselők, akik bekerültek a parlamentbe, annyira el voltak foglalva más szövéteendő sérelemmel, hogy a színészet ügyét nem tudták felkarolni. *Különben is a kisebbségi magyar politika intézményesítése csak lassanként ment végbe és a hőskornak a végére jártunk, amikor azt mondhatuk: közel négy évi huza-vona után az Országos Magyar Párt gyakorlatilag is kiépült.* Ez alatt az idő alatt az erdélyi szellem már megvívta a maga legtermékenyebb harcát.

Amikor minden kulturális intézmény maga járta ki sérelmének orvoslását, maga építette ki szervezeteit, Janovics Jenő figurája élesen válik ki a lázasan építő munka porfelhőjéből. Az ő érdeme, hogy az erdélyi és bánági magyar színészek már az aktivitás első évében önálló szervezetben tömörültek. Valahányszor baj volt a színészettel, igazgatók, színészek, írók mindig Janovics Jenőt rángatták elő, mint aki a legbefolyásosabb és legdiplomatikusabb. Tolnai Gábor Erdély szellemi életéről írván, ezt mondja: „Janovicsnak ott van a helye a legnagyobb erdélyi szellemi harcosok mellett...“ Valóban remek szervező volt. Saját színházának gondozása mellett is volt ideje az egész kulturális problémakörrel foglalkozni. Pedig minő vesződésébe, energiájába kerülhetett fenntartani a Kolozsvári Nemzeti Színház színvonalát akkor, amikor körülötte az egész erdélyi színészet dögrovásra kerül. Klasszikus műsor, erőteljes operakultusz jellemezték színházi politikáját. Tizenegy hónapos idenyt tartott, 1923—1924-ben egy huszonnégy előadásból álló Shakespeare-ciklust mutatott be. Az erdélyi színműirodalom megteremtésére dráma-pályázatot hirdetett. Az első pályadíjat Gulácsy Irén nyerte el „Valuta“ című darabjával, az erdélyi

szerezők közül Bárd Oszkár* „Citerá“-ját és „Silvio lovag“-ját mutatta be, színrehozta Gulácsy Irén egy másik darabját is, Indig Ottó színdarabját, a „Játék“-ot és szolgálta a kultúrközeledés ügyét is, amikor román szerzők közül Sorbul, Blaga, Eftimiu, Caragiale, Iorga drámáit ismertette meg a magyar közönséggel, fájdalom a kultúracsere szükséges kelléke, a vizsonzás nélkül. *A hőskor nagy színpadi teljesítménye volt az is, amikor a kolozsvári magyar színtársulat két hétig Bukarestben szerepelt.* Iorga akkor így nyilatkozott: „Kijelenthetem, hogy a magyar színtársulatnak Bukarestben olyan győzelmes fogadtatásban volt része, amilyenben még ott színtársulatnak soha és hozzátehetem: megérdemelt fogadtatásban.“

A magyar színészet-történelemnek nem érdektelen jelensége, hogy időről-időre az erdélyi színésztermelés tette virágzóvá a fővárosi magyar színészetet. Erdély földje ezúttal sem apadt ki színjátszó tehetségekben, akiket Budapest csakhamar elhódított (a későbbi években, nagyon helyesen az erdélyi színházi politika megakadályozta, hogy színészeink Budapestre szerződjenek). Tárai Ferenc, Tőkés Anna, Titkos Ilona, Somogyi Erzsébet, Dajka Margit, Zilahy Irén, Kun Magda, Ághy Böske, Neményi Lili, Eszterházy Anni, Tolnai Andor, Perényi László és még egy sereg erdélyi származású fiatal leány és ifjú került fel a magyar fővárosba. Kivitelünk azután jó néhány esztendőre megakadt. Most, a felszabadulás után, a különböző magyar területeken a színészcsere ismét zavartalan, tanui vagyunk, hogy a főváros újra egyre-másra hódítja el az erdélyi kisebbségi világ kitermelte művészeket.

---

* BÁRD Oszkárnak következő színdarabjai kerültek színre: Halál és még több, A csoda, Silvio lovag, Professzor úr, Citera. Nem került színre Liszt Ferencről írt könyvdramája, amelyet a Szépmíves Céh adott ki. Teleky Lászlóról írt drámája, amely megjelent a Minerva kiadásában. **Gulácsy** Irén a hőskorban három színdarabbal szerepel (Kincs, Kobra, Valuta). **Tabéry** Géza szintén három darabbal (Mimikri, Álomhajó, A kolozsvári bál). Nagyváradon Zsolt-bemutató (Anna hazajött). Színdarabot írt Molter Károly is, „Özvegorszag“ címmel. Csak könyv alakban jelent meg. Több városban bemutatják **Karácsony** Benő első vígjátékát (Válás után). Figyelemreméltó Fekete Mihálynak a Magyar Tudományos Akadémia pályázatán dicséretet nyert történelmi színműve (Temesvár bevétele), Temesváron mutatták be. Színdarabokat írtak és mutattak be: Moldován Gergely, Szabados Árpád, Hilf László, Gara Ákos, Justh Jánosné, Jávor József, Lengyel József, Kádár Imre, Nikodemus Károly, stb., ezenkívül egy sereg könyvdramája, amely csak nyomtatásban jutott el a közönségig. Csupa tiszteletreméltó kezdet, az egyetlen Bárd Oszkárón kívül még senki sem mutat komoly drámai sikereket.